

UiT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

Trolldom i Senjen fogderi

*En kartlegging av enkeltskjebner og drøfting av trolldomsforestillinger i
1600-tallets Senjen fogderi*

Mariell Johansen

HIS-3980 Mastergradsoppgave i historie ved lektorutdanningen – mai 2018

Forord

Å skrive en masteravhandling tar lang tid, mye energi og er til tider veldig stressende. Samtidig gir master mestringsfølelse: mestring over at man er kommet så langt i studie, mestring over å nesten være ferdigutdannet og ikke minst; mestring over å ha skrevet en så lang avhandling en selv har forsket på. Prosessen har med andre ord gitt både glede og sorg, men om 50 år er det nok mestringen som har satt dypest spor.

Det er mange som skal takkes for at denne masteravhandlingen ble ferdigstilt. Først og fremst vil jeg takke min kjære veileder, Rune Blix Hagen. Jevnlige møter har vært gull verd for at jeg kom meg i mål med denne oppgaven.

Jeg vil også takke Liv Helene Willumsen som hjalp meg i rett retning i en tidlig fase hvor jeg selv ikke visste hvor jeg ville føre denne masteravhandlingen. Uten hennes inspirasjon til å se på enkeltpersonenes historier er det vanskelig å si hvordan denne masteravhandlingen egentlig ville ha sett ut.

Til slutt vil jeg rette en stor takk til mine kjære medstudenter på lesesalen i øvre lysthus. Masterperioden ville ikke blitt den samme uten deres oppmuntringer og sosiale bidrag. Uten dere hadde det definitivt ikke blitt noe master.

Mariell Johansen

Tromsø, 14. mai 2018.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Presentasjon av emnet	1
1.2 Problemstilling og avgrensning.....	3
1.3 Definisjonsavklaring	4
1.3.1 <i>Senjen fogderi</i>	4
1.3.2 <i>Trolldomsforestillinger</i>	5
1.4 Kildematerialet	5
1.4.1 <i>Tingbøkene fra Finnmark</i>	5
1.4.2 <i>Kildemateriale fra sakene i Senjen</i>	6
1.4.3 <i>Sagnmaterialet</i>	6
1.5 Metoder	7
1.6 Tidligere behandling av temaet	8
1.7 Innhold og kapittelinndeling	9
Kapittel 2: Trolldomsprosessene	10
2.1 Periodisering.....	10
2.2 Omfanget av trolldomsprosessene i Norge.....	11
2.3 1600-tallets trolldomsforestillinger i Europa.....	11
2.4 Prosessene i Nord-Norge.....	14
Kapittel 3: Senjen fogderi	15
3.1 Landskapet og folket	15
3.2 Rettssystemet i Senjen.....	19
3.3 Uår i Senjen.....	21
3.4 Finnmarkfiske.....	22
3.5 Tjenestejentenes reise til Finnmark	23
Kapittel 4: Senjen-trollkvinnene	26
4.1 Senjen-kvinnene i Finnmark	26
4.1.1 <i>Kjedeprosessen 1651-53</i>	27
4.1.2 <i>Kjedeprosessen i 1662-63</i>	29
4.1.3 <i>Enkeltsaker</i>	34
4.2 Sakene fra Senjen	37
4.2.1 <i>Kirsten Andersdatter (1620)</i>	37
4.2.2 <i>Johanne Nilsdatter (1695)</i>	38
4.3 Sagn om hekser i Senjen-området	39
4.3.1 <i>Trollkjerringenes evner i sagntradisjonen – Omskaping og trollkatter</i>	39
4.3.2 <i>Den siste trollkjerringa</i>	40
4.3.3 <i>Trollkjerringa som ville stenge Medfjorden</i>	41
4.3.4 <i>Trollkjerringa som ganet ned et fjell</i>	41

Kapittel 5: Trolldomsforestillinger i Senjen fogderi.....	43
5.1 Læremestre i Senjen	43
5.2 Trolldomsutførelse og trolldomsevner i Senjen	46
5.2.1 <i>Trolldom utført av kvinner i Senjen</i>	46
5.2.2 <i>Trolldomsutførelse av tjenestejentene i Finnmark</i>	48
5.2.3 <i>Trolldomsutførelse i sagntradisjonen</i>	51
5.2.4 <i>Trolldomsutførelse og trolldomsevner i Senjen fogderi</i>	52
5.3 Djevlepakt	54
5.4 Trolldomsstraff.....	56
Kapittel 6: Konklusjon og avslutning.....	58
Referanseliste.....	63
Vedlegg	66

Kapittel 1: Innledning

1.1 Presentasjon av emnet

Troen på trolldom og magi stod på 1500- og 1600-tallet sterkt både i den folkelige oppfatningen og i den lærde elitens forestillingsverden. Troen var også til stede i århundrene før, men disse århundrene markerer en periode hvor tanker om trollkvinner og trollmenns overnaturlige evner skiller seg ut fra tiden før og etter. I denne perioden ble slike forestillinger kriminalisert og rettsforfulgt, og tusenvis av kvinner og menn over hele Europa ble henrettet på grunnlag av å ha utført trolldom. Den demonologiske doktrinen, hvor tanker omkring trollkvinneres djevlepakt stod sentralt, ble en etablert lære blant eliten over hele Europa. Og samtidig som det fantes en lærd oppfatning av hva trolldom var og hvordan den burde bekjempes, eksisterte det parallelt en folkelig oppfatning av trolldom – en forestilling som hadde vært til stede blant allmuen i lang tid. 1500- og 1600-tallet markerer av den grunn et møte mellom den folkelige forestillingsverdenen og de lærdes oppfatninger av trolldom.

Rettsprosessen kvinner og menn ble utsatt for når det kom til trolldomssaker har i ettertid gått under navnet ”trolldomsprosessene”¹, og har i løpet av århundrene blitt grundig forsket på. I Norge er det spesielt Finnmarksprosessene historikere har fordypet seg i. Mye av grunnen til dette er at en har et rikt kildematerialet derfra å ta av. Områdene lengre sør i Nord-Norge har da kommet i skyggen av de voldsomme prosessene i Finnmark. Denne masteravhandlingen vil derfor sette fokus på trolldomsprosessene lengre sør i landsdelen, nemlig området som på 1600-tallet gikk under navnet Senjen fogderi: et område som strakk seg fra Malangen i nord til Kvæfjord i sør.

---

¹ Begrepet *trolldomsprosess* har i ettertid av 1600-tallet blitt en vanlig måte å tiltale rettsprosessene mot tiltalte trollfolk i tidlig nytid. Et annet begrep som har blitt brukt i norsk trolldomsforskning er begrepet *hekseprosess*. Jeg vil gjennomgående i denne masteravhandlingen benytte meg av det første begrepet, nemlig *trolldomsprosess*. Dette fordi begrepet trolldom er den korrekte juridiske betegnelsen i dansk-norsk lov og derav også det som ble brukt i 1600-tallets rettsprotokoller. Betegnelsen *heks* er av nyere dato. På lik linje som begrepet trolldomsprosess, vil jeg i sakene omhandlende trolldom på 1600-tallet benytte meg av begrepene som er brukt i rettsprotokollene: derav enten *trollkvinne*, *trollmann* eller *trollfolk*. Mens derimot hvor jeg tar opp sagn og folketradisjoner kan betegnelser som *trollkjerring* og *heks* forekomme, ettersom dette er vanlige former å omtale trollfolk i dagens samfunn.

Senjen fogderi befant seg i store deler av 1600-tallet i vanskelige år både når det kom til fiske- og kornproduksjon. Skatteøkning, som var et reelt faktum over hele landet i disse tiårene, var med å skape harde tider for befolkningen i Senjen fogderi. Disse faktorene førte til at flere av innbyggerne valgte å prøve lykken i andre deler av landet. Fra kildemateriale kan en finne at både fiskere, handelsmenn og tjenestejenter dro fra områdene i det sørlige Nord-Norge mot Finnmarksdistriktet dette århundret. Finnmark var på 1600-tallet et område hvor troen på trolldom og djevelens lederskap av trollkvinner stod sterkt. Å få rykte på seg for å være trolldomskyndig kunne der være dødelig. Flere av kvinnene som kom fra Senjen fogderi i håp om bedre tider i Finnmark skulle få oppleve hvor farlig det faktisk kunne være å komme som nykommer til et område hvor slike forestillinger stod sterkt.

Samtidig som det var farlige tider for både nykommere og andre som stakk seg ut i samfunnet i Finnmark, kunne kvinner i andre deler av landet også være sårbar overfor trolldomsforfølgelsene. Som i Finnmark, kunne det være farlig å fremstå som annerledes andre steder. Deriblant var kvinner som pekte seg ut i Senjen fogderi sårbar overfor trolldomsrykter og utpekinger som trolldomskyndige. Fordi få av 1600-tallets kildemateriale fra Senjen fogderi har overlevd tidens tann kan en ikke gi eksakte tall på hvor mange som ble stilt for retten anklaget for å ha brukt trolldom der. Antallet, som var på fire mulige² trolldomsdømte,³ er relativt lite i forhold til antallet fra Finnmark som var på 138 formelt anklagede trollmenn og -kvinner.⁴ Men selv om antallet ut fra kildematerialet i Senjen bare er på fire personer, kan en fastslå at troen på trolldom eksisterte både blant allmuen og den lærde eliten i Senjen fogderi på 1600-tallet. Jeg vil gjennom denne masteroppgaven belyse hvilke trolldomsforestillinger som kan ha vært i omløp i dette området. Samtidig ønsker jeg gjennom denne masteravhandlingen å gi en kartlegging av hvilken trolldomsskjebne mange av kvinnene fra Senjen fogderi opplevde.

---

² "Mulige" trolldomsdømte ettersom en har få troverdige kilder til to av trolldomssakene. Den ene kvinnen var Sigrí på Steinsland. Den eneste kilden til at hun ble dømt og henrettet som heks kommer fra en av Finnmarkssakene, hvor Sigrí Olsdatter fortalte at denne Sigrí var brent. Den andre saken var mot en kvinne som i 1636 skal ha forgjort sitt eget barn. Begrepet "forgjøring" ble brukt i trolldomssaker. Men fordi det ikke ble skrevet noe mer om saken, er det uvisst om det var trolldom som var ment her.

³ Hagen 2002 "Trolldomsprosessene i Senjen- og Tromsø fogderi": 34-35.

⁴ Hagen 2014 "Rettslig forfølgelse av trollfolk i Nordlandene": 237.

1.2 Problemstilling og avgrensning

Mitt mål med denne masteravhandlingen er å sette fokus på historiene til de trolldomsdømte kvinnene fra Senjen fogderi, samtidig som jeg vil finne mulige trolldomsforestillinger som kan ha eksistert i fogderiet på 1600-tallet. Den overordnede problemstillingen for denne masteravhandlingen vil av den grunn bli: ***Å gi en kartlegging av enkeltindivids skjebner, og drøfte trolldomsforestillinger i Senjen fogderi på 1600-tallet.***

Oppgaven blir med dette todelt, hvor jeg vil se på trolldomshistoriene til enkeltindivid fra Senjen fogderi, og i tillegg se på hva som kan ha eksistert av trolldomsforestillinger i 1600-tallets Senjen. Hvem var kvinnene som ble stilt for trolldomsretten, og hvorfor ble akkurat disse kvinnene tiltalt som trolldomskyndig? Det vil med denne masteravhandlingen bli viktig å fremme disse unge jentenes historier. Samtidig som det vil bli viktig å trenge gjennom kildematerialet for å komme til bunns i disse kvinnes egne historier. Tingbøkene og andre skrevne kilder fra 1600-tallet ble produsert av en mannlig elite, noe som gjør det vanskelig å nå kvinnes egne fortellinger. Likevel er dette noe jeg gjennom denne masteroppgaven vil prøve å nå frem til gjennom en kritisk, kontekstuell nærlesning av 1600-tallets kildemateriale. Når det kommer til hvilke trolldomsforestillinger som kan ha vært i omløp i 1600-tallets Senjen fogderi vil jeg fokusere på hva den folkelige oppfatningen av trolldom kan ha vært. Her vil jeg se på underproblemstillingene:

- Hvilke trolldomsevner tenkte folk på 1600-tallet i Senjen fogderi at trollfolk kunne ha?
- Hvilken type trolldom blir beskrevet å ha vært utført i Senjen fogderi?
- Hvordan tenkte en seg at trollkvinner kunne lære trolldom i Senjen fogderi?
- Fantes det forestillinger om djevlepakt i Senjen fogderi?
- Hvilken straffemetode for trolldom var vanlig i Senjen fogderi?

For å gi svar til disse problemstillingene vil jeg benytte meg av 1600-tallskilder fra Senjen fogderi, men også kildematerialet fra Finnmark. Flere av de trolldomsdømte kvinnene i Finnmark kom fra områder i Senjen. Og jeg vil derfor se på hva deres beskrivelser av trolldomsutføring angivelig skal ha vært i Senjen-området, og i hvilken grad opplæring og overføring av trolldomsmotiver kan etterspores i kildematerialet fra Finnmark. I tillegg vil jeg se på trolldomsfortellinger fra dagens sagntradisjonen fra områder i Sør-Troms. Her vil jeg se

hvordan folketradisjonene i ettertid av trolldomsprosessene har forestilt seg trolldom, og om en i noen grad kan trekke linjer fra 1600-tallets trolldomsforfølgelser til sagnbeskrivelsene.

1.3 Definisjonsavklaring

1.3.1 Senjen fogderi

Før eneveldet var Danmark-Norge inndelt i diverse større og mindre administrative underområder kalt len. Senjen len var et av disse mindre lenene, og omfattet den sørlige delen av dagens Troms fylke: fra Malangen i nord til Kvæfjord i sør. (Vedlegg 1 viser et større kart over hvor grensene gikk.)

Senjen len var sammen med andre smålen som Salten, Lofoten og Vesterålen, Andenes og Troms underlagt et stor-len kalt Nordlandene. En felles lensherre ble plassert av den dansk-norske kongen på Bodø gaard til å styre denne landsdelen. Under seg hadde lensherren futer (fogder) plassert i de forskjellige smålenene for å forvalte offentlig jord, innkreve skatter og håndheve lov og orden.⁵ Disse smålenene ble dermed også omtalt som futedømmer. Da storlenene gikk over fra å være len til å bli hetende amt ved overgangen til eneveldet i 1660, kunne futedømmene enda kalles len, noe en kan se i rettsprosessene fra Finnmark blir gjort⁶. Etter hvert ble fogderi det mest rådende begrepet i offisiell målform.⁷ Senjen fogderi var et eget fogderi frem til 1695, da det ble sammenslått med nabo-fogderiet, Troms, og ble hetende Senjen og Troms fogderi. For å unngå misforståelser videre i oppgaven kommer jeg til å omtale Senjen som "fogderi". I kapittel 3: *Senjen fogderi* vil jeg gå dypere inn i hvordan samfunnet der var på 1600-tallet. Blant annet vil jeg her gå inn demografien i området, hvordan rettssystemet fungerte, samt hvordan uår i området førte til at mange dro nordover på finnmarkfiske.

Illustrasjon hentet fra: Agerholt, Johan (1949) "Sokner og tinglag i Troms fylke dei siste 3-400 år" i *Håløygminn bind. 8*. Harstad: Historielaget s. 80

⁵ Dyrvik, Ståle 2011 *Norsk historie 1536-1814*: 37.

⁶ I saken mot Sigrí Olsdatter fra 1662-63 kan en se at det blir skrevet at hun møtte en trollkvinne da hun var i *Sennien len*. (Willumsen 2010: 199.)

⁷ Agerholt, Johan 1949 "Sokner og tinglag i Troms fylke dei siste 3-400 år": 78

1.3.2 Trolldomsforestillinger

Et annet begrep jeg benytter meg av i problemstillingen, er begrepet ”trolldomsforestillinger”. Her menes det hvilket tanke sett folk på 1600-tallet hadde rundt fenomenet trolldom. Med andre ord hva folk trodde på når det kom til trolldom og hva folk forestilte seg at trolldom kunne være.

Hva trodde folk på når det kom til trolldom? Hva var trolldom for dem? Hvor tenkte en seg at kvinner og menn fikk kreftene sine fra? Hvordan mente de trolldom ble utført? Hvilke ritualer ble tiltenkt trolldom? Og hva mente de burde gjøres med slike trollkvinner og menn? Dette er noen av spørsmålene som vil komme opp når jeg skal undersøke hva som kan ha vært vanlige trolldomsforestillinger i Senjen fogderi på 1600-tallet.

1.4 Kildematerialet

For å kartlegge trolldomsforestillinger i Senjen på 1600-tallet og for å se på enkeltpersoners skjebnehistorier vil jeg hovedsakelig benytte meg av tingbøkene fra Finnmarkssakene. En har få kilder fra 1600-tallets Senjen fogderi, mens kildematerialet fra Finnmark er stort. Etersom flere av kvinnene som ble stilt for retten i Finnmark kom fra Senjen fogderi, får en kjennskap til flere av Senjen-kvinnenes historier gjennom dette kildematerialet, samtidig som en kan få innblikk i hva som kan ha vært trolldomsforestillinger i Senjen fogderi på 1600-tallet. Jeg vil i tillegg benytte meg av kildematerialet en har til to av trolldomssakene i Senjen fogderi, saken mot Johanne Nilsdatter fra Kvæfjord og Kirsten Andersdatter fra Gryllefjord på Senja. Samtidig kommer jeg til å benytte meg av ettertids sagntradisjonen for å se hva den forteller om trolldom, både hvordan trolldom kan bli utført og hvem trollkvinner blir beskrevet å være.

1.4.1 Tingbøkene fra Finnmark

Gjennom årenes løp har de fleste rettsprotokollene i Norge fra 1600-tallet gått bort. Dette er faktumet for tingbøkene fra Senjen. Derfor må jeg benytte andre kildematerialer for å kartlegge hva som kan ha vært trolldomsforestillinger i dette området. Hovedsakelig vil jeg bruke kildematerialet fra de lokale rettsprosessene på bygdetingene i Finnmark. Her vil jeg se på hvordan enkelte tiltalte trollkvinner beskriver å ha utført trolldom i Senjen fogderi og hvordan de angivelig skal ha lært trolldom der. Kildeomfanget fra rettsprosesser i Finnmark er relativt

stort, og har blitt godt bevart gjennom årene. Kildeomfanget før 1620 er spinkelt, siden tingbokserien for Finnmark ikke startet før i 1620. Men ellers med unntak av perioden mellom 1633 og 1647, er bøkene ut det 17. århundret vel bevart.⁸ Det vil si at en gjennom disse tingbøkene har gode kunnskaper om trolldomsprosessene fra Finnmark i denne tidsperioden. Disse rettsprotokollene fra Finnmark er å finne ved Statsarkivet i Tromsø. Men ettersom Liv Helene Willumsen har transkribert disse tingbøkene, er det i utgangspunktet denne transkripsjonen fra 2010 jeg har valgt å benytte meg av under masterskrivingen.

1.4.2 Kildemateriale fra sakene i Senjen

Ettersom tingbøkene fra Senjen på 1600-tallet har gått tapt, hvor de eldste bevarte tingbokserien kommer fra 1723⁹, må jeg benytte meg av andre typer kilder for å få et overblikk over sakene en kjenner til fra Senjen-området i dette tidsrommet. De to sakene jeg kommer til å gå gjennom i denne masteravhandlingen er saken mot Kirsten Andersdatter og Johanne Nilsdatter. For å få tak i innholdet til disse sakene har jeg valgt å benytte meg av sekundærlitteratur. Eksempelvis har jeg funnet gjenfortellinger av saken mot Kirsten Andersdatter i *Trolldomsprosessene i Norge på 1500 – 1600 tallet* (1982) av trolldomsforskeren Hans Eyvind Næss, og gjenfortellinger av saken til Johanne Nilsdatter i flere av historikeren Rune Blix Hagens artikler. Både artiklene til Hagen og boken til Næss har i hovedsak funnet kildematerialet til disse sakene fra lens- og fogdregnskaper, noe som gjør at disse sakene ikke er av like fullstendige karakter som saksomfanget fra Finnmarkssakene, hvor en får innblikk i omfattende tilståelsesforklaringer fra de tiltalte trollkvinnene og –mennene.

1.4.3 Sagnmaterialet

Det finnes flere sagn som omhandler hekseri og trolldom i områder fra dagens Sør-Troms, det som på 1600-tallet gikk under navnet Senjen fogderi. Arthur Brox er en av de fremste folkeminnesamlerne fra området, og har skrevet flere bøker omhandlende sagn fra den ytre delen av Senja. Disse bøkene, samt andre sagnfortellinger vil jeg benytte meg av for å se hvordan trolldom blir beskrevet i dagens sagnmateriale. Det finnes flere sagn omhandlende trolldom, både fra boken til Brox og i andre bøker fra Sør-Troms. Men jeg har utført et selektivt utvalg av disse sagnene i min fremstilling av trolldomssagn. Sagnene jeg har plukket ut er

---

⁸ Willumsen 2010 *Trolldomsprosessene i Finnmark: et kildekrift*: 9.

⁹ Hagen 2014: 239.

fortellinger hvor kvinner blir fremstilt som trolldomskyndige, ettersom det er trolldomskvinnene fra Senjen denne masteravhandlingen i stor grad dreier seg om. Selv om det er disse sagnene jeg har valgt, er det viktig å poengtere at også menn (i hovedsak menn av samisk opprinnelse) blir fremstilt som trolldomskyndige i sagntradisjonen fra Sør-Troms.

1.5 Metoder

For å kunne gi svar på problemstillingene rundt trolldomsforestillinger i 1600-tallets Senjen fogderi og enkeltpersoners skjebnefortellinger må jeg reflektere over hva en kan få ut av kildematerialet, både fra Finnmarkskildene, kildene fra Senjen og i sagnmaterialet. Trolldomsprosessene ligger nesten 400 år bak i tid, og gjør det av den grunn vanskelig å fange opp hvilke tanker som egentlig var i omløp. For det første har en få kilder å gå ut fra. Og for det andre er hovedvekten av kildematerialet fra Finnmarksdistriktet. Dette gjør at en må stille spørsmål ved om det i bunn og grunn er grunnlag for å bruke disse kildene for å fange opp trolldomsforestillinger fra Senjen fogderi. Dette er noe jeg i senere kapittel vil drøfte videre.

Samtidig som det vil være vanskelig å plukke ut forestillinger fra 1600-tallskilder, vil kildematerialet, som er skrevet i en patriarkalsk tradisjon, by på problemer. Faktumet at kildematerialet er skrevet av andre enn de trolldomsdømte kvinnene selv, gjør det problematisk å skille ut hvem disse kvinnene var, og hvilken forestillinger rundt trolldom de hadde. Kildene ble skrevet av en sorenskriver som stod i en ujevn maktposisjon i forhold til den tiltale. Dette gjør det sannsynlig at trolldomsforestillingene som kom frem gjennom avhørene ikke bare kom fra den anklagedes tanker. Mange av elementene innenfor tilståelsene kan av den grunn ha vært rene ekko av avhørerens spørsmål.¹⁰ Det vil med andre ord være vanskelig å nå frem til disse kvinnenenes egne stemmer av hva de trodde på. Det er kanskje grunn til å understreke at rammene til disse fortellingene er innenfor kriminalitet og rettssammenhengen, noe som har lagt føringer på hva som har blitt fortalt.

Fordi en prøver å nå inn til disse kvinnenenes tanker og fortellinger vil en måtte stille spørsmål til troverdigheten til kilden, som er skrevet av den mannlige eliten i samfunnet, sorenskriveren. For å se etter troverdighet, må en utføre det som Knut Kjeldstadli kaller for indre kildekritikk. Her må man spørre seg om opphavsmannen, i dette tilfellet sorenskriveren, har skrevet ned

---

¹⁰ Ginzburg 1988: "Inkvisitorn som antropolog": 30.

ordrett det som er blitt fortalt i avhørene og om han har hatt evne til å være objektiv.¹¹ Det kan for eksempel være ting sorenskriveren valgte å unnlate fra protokollene, eller ting som ble skrevet ned i en annen kontekst enn hva det egentlig ble fremstilt som i tilståelsene til de trolldomsdømte. Dersom en ser på konteksten tingbøkene var skrevet i, ser en at disse var skrevet i en tid hvor tortur (pinlig forhør) var forbudt så fremst den tiltalte ikke var dømt til døden.¹² En ser gjennom rettsprotokollene at tortur ikke blir nevnt før etter de tiltalte hadde blitt dømt til ild og bål. Bruken av tortur er et moment en bør stille seg kritisk til når en jobber med dette kildematerialet. Sannsynligheten er stor for at tortur ble brukt for å tvinge frem tilståelser, til tross for at det ikke står skrevet i rettsdokumentene. Selv om det ikke er tortur jeg gjennom denne masteroppgaven vil fokusere på, er det viktig å være klar over på at sorenskriverens protokoller aldri vil være et autentisk referat av hva som skjedde. Det er med andre ord ikke slik at det som står skrevet i tingbøkene, er stenografiske referat fra avhørene. De er filtrert gjennom flere lag av ulike forestillingsverdener og fortolkninger, derfor kan en ikke regne med at de samsvarer helt med disse kvinnenenes egne trolldomsforestillinger.

1.6 Tidligere behandling av temaet

Trolldomsprosessene var en realitet i områder over hele Norge, men enkelte områder har blitt lite behandlet i forskningslitteraturen. Troms fylke, og derunder Senjen fogderi er et av disse områdene det har blitt skrevet lite om. Bakgrunnen for dette henger nok sammen med det lille kildematerialet som har overlevd frem til disse dagene, som gjør det umulig å gi et fullstendig bilde av hvordan trolldomsprosessene der foregikk. Et lite antall historikere, deriblant Rune Blix Hagen har utgitt enkelte artikler omhandlende trolldom i Troms. Hans artikler ”Trolldomsprosessene i Senjen- og Tromsø fogderi” fra 2002 og ”Rettslig forfølgelse av trollfolk i Nordlandene: Et forsøk på en kartlegging av hekseprosesser i Troms og Nordland på 1600-tallet” fra 2014 er noen av de få artiklene skrevet om temaet. Det lille fokuset trolldomsprosessene i Senjen fogderi har fått i norsk historieforskning gjør det interessant å jobbe med dette området i denne masteravhandlingen. I den forbindelse vil jeg gå inn i konkrete enkeltskjebner fra området, og samtidig se etter hvilken forestillingsverden som kan ha vært i omløp der, noe som ikke har blitt gjort tidligere.

---

¹¹ Kjeldstadli, Knut 1999 *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*: 180.

¹² Movig, Jens. ”Tortur”

1.7 Innhold og kapittelinnndeling

Problemstillingen fører denne masteravhandlingen i to retninger: for det første hva som kan ha vært troldomsforestillinger i 1600-tallets Senjen fogderi, og for det andre hvilke troldomsfortellinger Senjen-kvinnene opplevde. Jeg kommer til å ta opp disse retningene i to separate kapitler. Men før jeg kommer til disse kapitlene vil jeg starte ved å gi oversikt i kapittel 2 og 3 over *troldomsprosessene* som helhet og samfunnet i *Senjen fogderi* på 1600-tallet. Kapittel 4 vil så ta for seg de angivelige *Senjen-trollkvinnene*. Både hvem disse kvinnene var og hva de fortalte om troldomsutføring i Senjen fogderi i rettsavhør i Finnmark og i områder innenfor Senjen-grensene vil bli gjennomgått i dette kapitlet. Fordi en kun har to saker fra Senjen fogderi med nok innhold til å gå inn på, er det kun disse to sakene jeg vil fokusere på i troldomssakene fra Senjen. De resterende historiene vil komme fra Finnmarkstingene. Avslutningsvis vil jeg innenfor dette kapitlet dessuten også gå inn på enkelte sagnfortellinger rundt trollkvinner fra Senjen-området.

Kapittel 5 vil fokusere på *troldomsforestillinger i Senjen fogderi*. Her vil jeg blant annet ta for meg spørsmålene omhandlende hvordan troldomsevner folk på 1600-tallet tenkte seg at trollfolk kunne ha og hvilke typer troldom som det gjennom kildematerialet blir beskrevet å ha vært utført. Her kommer jeg til å ta for meg de forskjellige underproblemstillingene i forskjellige delkapitler. Blant annet vil jeg drøfte hvordan det gjennom troldomssakene i Finnmark kom frem flere troldomslæremestre fra Senjen, samtidig som jeg vil drøfte hvordan troldomstyper en kan finne gjennom kildemateriale fra Finnmark, Senjen og fra sagn. Til slutt vil jeg i dette kapitlet drøfte om forestillingen om djevlepakt eksisterte i 1600-tallets Senjen fogderi, før jeg ser på hvilken straff det var vanlig å gi troldomsdømte i området.

Avslutningsvis vil det komme et konklusjonskapittel hvor jeg vil prøve å gi en oversiktlig oppsummering av innholdet i oppgaven, samt gi en avrundende konklusjon på hvilken troldomsforestilling som kan ha eksistert i 1600-tallets Senjen fogderi.

Kapittel 2: Trolldomsprosessene

2.1 Periodisering

Fra 1400- til 1800-tallet ble antatte trollfolk stilt for retten anklaget for å ha utført trolldom i land over hele Europa. En vanlig beskrivelse av trolldomsprosessene er at de startet rundt Alpene mot midten av 1400-tallet og spredte seg deretter utover.¹³ Selv om mennesker ble stilt for retten for trolldomsutøvelse i hele denne perioden, var ikke prosessomfanget og rettsutfallet likt gjennom århundrene. Fra 1400- til slutten av 1500-tallet var prosessene sporadisk, og dreide seg i stor grad om trolldom i form av kjærlighetsmagi eller individuell ritualmagi.¹⁴ Det som blir regnet som kjernetiden for den store trolldomsforfølgelsen i Europa kom fra 1570 og varte til 1680-årene.¹⁵ Etter dette finner en rettsprosesser mot antatte trollfolk, men av en annen karakter enn i kjerneperioden. Dette gjelder både innholdet i sakene, og hvilket rettsutfall saken fikk. Dødsstraff for trolldom samt kontakt med djevelen var eksempelvis vanlige elementer i kjernetiden, mens mot utgangen av 1600-tallet tilhørte både dødsstraff og djevlepaktinngåelse i tiltalen som sjeldenheter i Europa.¹⁶

I Norge er det først på midten av 1500-tallet at trolldomssaker dukker opp i rettsmaterialet.¹⁷ De første dødsdommer for trolldom i Norge kom på 1570-tallet i Telemark.¹⁸ Likevel er intensiteten i antall trolldomsprosesser i Norge sterkest fra 1620- til 1660-tallet.¹⁹ Etter dette finnes trolldomssaker sted, men dødsdom som straff for trolldom avsluttes mot slutten av århundret. Den siste saken som endte med "ild og bål" var trolldomssaken mot Johanne Nilsdatter fra Kvæfjord i datidens Senjen fogderi, som i 1695 ble brent for å ha utført trolldom med døden til følge på flere personer i nærmiljøet.²⁰ Saken til Johanne er en av de sakene jeg vil gå dypere inn på i kapittel 4.

---

¹³ Willumsen, Liv Helene 2013 *Dømt til ild og bål: trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*: 14.

¹⁴ Hagen, Rune 2007 *Dei europeiske trolldomsprosessane*: 37.

¹⁵ Hagen 2007: 38.

¹⁶ Hagen 2007: 39.

¹⁷ Næss, Hans Eyvind 1982 *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet: en retts- og sosialhistorisk undersøkelse*: 14.

¹⁸ Hagen, Rune Blix 2003 *Hekser: fra forfølgelse til fortryllelse*: 135.

¹⁹ Hagen 2003: 133.

²⁰ Hagen 2002 "Kvæfjord 1695- siste heksebål i Norge": 37-38.

2.2 Omfanget av trolldomsprosessene i Norge

Trolldomsprosessene på 1500- og 1600-tallet i Norge var en av få forbrytelser hvor kvinner var i desidert flertall, og gjenspeiler dermed den demonologiske tankegangen som tilsa kvinner var lettest for djevelen å lure. Av de rundt 800 menneskene som ble stilt for retten mellom 1570-årene og 1695, var fire femtedeler kvinner.²¹ Gjennom kildene en har til rådighet, i form av bevarte rettsprotokoller, regnskapsprotokoller o.l. kan en dokumentere at 307 av de rundt 800 menneskene som ble stilt for retten for trolldomsutøvelse ble henrettet.²² Omtrent 80 % av disse var kvinner.²³ Det er viktig å poengtere at selv om en kan dokumentere 307 dødsdommer ut fra kildene, er det mange protokoller som har gått tapt gjennom årenes løp. Dermed vil nok det aktuelle dødstallet muligens være noe høyere. En har eksempelvis ikke til rådighet 1600-tallets rettsprotokoller fra dagens Troms fylke, datidens Troms- og Senjen fogderi. Tallene derfra, som er beregnet til 15 personer ut fra diverse regnskapsdokumenter, kan dermed ha være noe høyere.²⁴

2.3 1600-tallets trolldomsforestillinger i Europa

Trolldomsforestillinger kan plasseres innenfor tre kategorier: *maleficium*, *signeri* og *diabolisme*. *Maleficiums*- og *signeriformen* et to trolldomskategorier som lenge før trolldomsprosessenes århundre var vanlige trolldomsoppfatninger blant folk, mens *diabolisme* kan regnes som en kategori av nyere dato. Det var først på 1500- og 1600-tallet at diabolisme-forestillingen begynte å gjøre seg gjeldende i lærde kretser rundt om i Europa, og den skulle komme til å ha mye å si for omfanget av henrettede trollmenn og trollkvinner på 1600-tallet. Selv om diabolisme var den vanlige forestillingen blant den lærde eliten dette århundret, er det likevel viktig å poengtere at også de ”gamle” formene for trolldomstro, *maleficium* og *signeri*, overlevde som trolldomsforestilling blant allmuen på 1500- og 1600-tallet.²⁵

Signeri, også omtalt som hvit magi, blir sett på som trolldom brukt for å hjelpe. Helbredende trolldom kan ses på som en magitype i denne kategorien.²⁶ *Maleficium* på den andre siden blir sett på som svart magi hvor hensikten er å skade. Innenfor denne trolldomskategorien finner en

---

²¹ Willumsen 2012: 12.

²² Hagen 2003: 140.

²³ Alm og Hagen 2002: ”Hekseprosessene i Europa og Norge”: 3.

²⁴ Hagen 2002 ”Trolldomsprosessene i Senjen og Tromsø fogderi”: 24.

²⁵ Hagen, Rune Blix 2015 *Ved porten til helvete*: 44.

²⁶ Hagen 2007: 10.

skadevoldende magi i form av å påføre mennesker eller dyr sykdom, død, fattigdom, impotens eller andre former for ulykke gjennom bruk av overnaturlige midler.²⁷ Innenfor den *diabolske* tankegangen rundt trolldom stod kontakt med djevelen og djevlepakt som sentrale elementer, og utgjør den viktigste forskjellen mellom denne formen og maleficium. Trollkvinnene eller – mennene skulle ifølge denne trolldomsforestillingen ha fått sine trolldomskunster gjennom inngåelse av pakt med djevelen, og dermed gått bort fra dåpspakten med Gud.²⁸ Denne pakten kunne enten inngås under fire øyne eller på trolldomssamlinger hvor flere trollkvinner og – menn var til stede, en såkalt hekkesabbat.²⁹ Tankene rundt djevlepakt var nært tilknyttet den lærde tankegangen rundt trolldom – *demonologi*.

Demonologi var en lærd teologisk doktrine som omhandlet hva trolldom var og hvordan det burde bekjempes, og ble i trolldomsprosessenes tidsalder et ideologisk grunnlag for hvordan myndigheter burde takle denne faren. Etersom tankegangen var nært tilknyttet diabolisme, stod tanken om at trolldomskyndige hadde fått sine kunnskaper fra djevelen sterkt. Andre kjennetegn på trolldomsutøvelse en kan finne innenfor den demonologiske tankegangen er hamskifte³⁰ og hekkesabbater³¹. I flere demonologiske verk som ble skrevet, ble kvinner spesielt utpekt som trolldomskyndige ettersom de var det svake kjønn, og dermed enklere for djevelen å lure. Dette kan en blant annet se dette i Heinrich Kramers demonologiske verk, *Malleus Malificarum* fra 1486.³²

På 1600-tallet var det med andre ord tre forskjellige forestillingsformer for trolldom som var gjeldende både blant den norske befolkningen og befolkningen ellers i Europa. Folk flest hadde en folkelig oppfatning rundt trolldom hvor maleficium- og signeriforestillingene stod sterkt, mens den diabolske forestillingen var den rådende trosformen blant eliten. I tilståelser fra kvinnene og mennene stilt for trolldomsretten på 1600-tallet i Norge finner en beskrivelser av både maleficium, signeri og diabolisme, og ofte kan en se alle tre forestillingene innenfor samme persons trolldomstilståelse. Eksempelvis kan en se dette i tilståelsen til Sigri Olsdatter, som var en av tjenestejentene som reiste fra Senjen fogderi til Finnmark på 1600-tallet. Denne

---

²⁷ Willumsen 2013: 16.

²⁸ Willumsen 2013: 16-18.

²⁹ Næss 1982: 94.

³⁰ Hamskifte vil si at den trolldomskyndige kunne skifte vesen til et dyr. Eksempelvis til en hval eller en sel.

³¹ Tankene omkring hekkesabbat var at heksene møttes med jevne mellomrom for å drikke, danse og spille kort. I saker utenfor Norge kan en også finne fortellinger fra rettssaker om spedbarnsdrap og seksuell omgang med djevelen på hekkesabbaten.

³² Hagen 2007: 41

saken er et godt eksempel på et vanlig kultur møte innenfor trolldomssaker på 1600-tallet: møtet mellom den folkelige trolldomsforestillingen og den intellektuelle trosformen.

I desember 1662 ble Sigri Olsdatter fremstilt for retten for første gang. Under dette rettsmøtet bekjente hun å både ha sett trolldom som kan regnes som maleficium, og sett diabolske trolldomsformer. Men selv om det diabolske aspektet kom inn i dette avhøret, var de folkelige fremstillingene som var i hovedfokus. Sigri startet tilståelsen sin ved å forklare at hun selv ikke var trolldomskyndig, men at hun hadde vært vitne til trolldomspraksis. Hun beskrev blant annet at hun hadde møtte noen samer i Tjeldsund som hadde benyttet seg av knusk-trolldom. Denne knusken hadde disse samene tent på før de kastet den på havet. Både denne fremstillingen, og fortellingen hun la frem om hvordan hun hadde lært en bønn av en student, kan regnes som folkelige former for trolldom.

Selv om hoveddelen av dette avhøret beskrev folkelige trolldomsformer, kan en dessuten se diabolske former for trolldom her. Hun beskrev blant annet å ha møtt på djevelen selv da hun var på gården Steinsland i Senjen fogderi. Likevel var det ikke før avhøret i måneden etter at det diabolske aspektet for virkelig kom frem i tilståelsen. I det første avhøret ble Sigri dømt til å rømme landet, men noe må ha skjedd i juleukene som førte henne tilbake til fangehullet på Vardøhus festning. Sannsynligvis har hun blitt utsatt for tortur i disse ukene, noe som førte henne til en tilståelse av både trolldomsutførelse og djevlepakt. Denne djevlepaktfortellingen, samt en historie om hvordan hun hadde møtt på to andre trollkvinne i form av to katter, kan settes i en diabolsk sammenheng.³³ Saken mot Sigri Olsdatter er et godt eksempel på hvordan tilståelser som startet med folkelige fortellinger om trolldom, endte opp med mange diabolske elementer. I denne saken ser en tegn på at tortur og tvang mest sannsynlig har vært inne i bildet, noe som kan ha ført saken i den demonologiske og diabolske retningen den etter hvert fikk. Saken mot Sigri Olsdatter vil jeg ta opp i full bredde i kapittel 4.

Beskrivelsene av trolldom Sigri hadde sett eller utført gikk med andre ord over fra å være av en mer folkelig art til å bli rene diabolske former for trolldom. Den samme gangen i rettssaker kan en se i mange av trolldomssakene fra 1600-tallet i Finnmark. Det som startet som en simpel fortelling om trolldom som var ansett som lite farlig, ble under rettsmøtet omgjort til en meget alvorlig og ond trolldomsform, hvor blant annet djevelen var involvert.

---

³³ Willumsen 2010: 199-207.

2.4 Prosessene i Nord-Norge

Trolldomsprosessene var til stede i store deler av Norge på 1600-tallet. Og i Nord-Norge var det spesielt Finnmark som for alvor fikk oppleve prosessenes harde realiteter. Fra dette området har en stor kildesamling med tingbøker fra trolldomsprosessenes århundre, som gjør det mulig å skildre hvordan prosessene der foregikk. I de to sørlige fylkene i landsdelen, Nordland og Troms, mangler mange av disse kildene. Dette gjør det vanskelig å beskrive trolldomsprosessene som helhet i denne delen av Norge. Likevel er det enkelte faktorer en kan slå fast når det kom til trolldomsprosessene som helhet i Nord-Norge.

Troen på trolldom og magi var til stede i hele landsdelen på 1600-tallet. Og kvinner og menn ble stilt for retten tiltalt for å ha utført slike forbrytelser både i Nordland, Troms og Finnmark. Som ellers i landet var kvinner mest utsatt for å bli anklaget som trolldomskyndig. Noe en kan se samsvarer med det demonologiske synet på trolldom, hvor tankegangen var at kvinner var mest sårbar overfor djevelen. Selv om 168 personer ble stilt for trolldomsretten i disse tre fylkene, kommer flesteparten av disse fra Finnmarksprotokollene.³⁴ Rettsprosessene en kjenner til fra Nordland og Troms kommer fra andre kilder enn rettsprotokoller, og en vil av den grunn aldri få det nøyaktige antallet derfra. Selv om en har ivaretatt store deler av kildematerialet fra Finnmark og av den grunn kan si mye om rettsprosessene der, i motsetning til Nordland og Troms, er det verd å merke seg at trolldomsprosessene i det nordligste fylket nok har vært av en annen karakter enn hva den var lengre sør i landsdelen.³⁵

Demonologi og diabolisme preget de lærde kretsene i Finnmark på 1600-tallet, og påvirket trolldomssakene der i stor grad. En vet lite om den demonologiske doktrinen var et etablert syn i de lærde kretsene i Nordland og Troms, men trolig har tanker rundt diabolisme og djevlepakt vært i omløp her, selv om tankene nok ikke har vært like innrettet som lengre nord i landet. Forestillinger om smådjevler ser en blant annet i saken mot Johanne Nilsdatter i Senjen fogderi mot slutten av 1600-tallet.³⁶ Selv om det er usikkert i hvilken grad demonologi spilte i trolldomsprosessene i Nordland og Troms, vet en med sikkerhet at troen på trolldom og fortellinger om slike forestillinger var i omløp i dette området. Hvilke forestillinger som kan ha vært vanlige vil jeg komme tilbake til i de avsluttende kapitlene.

---

³⁴ Hagen 2014: 237-38.

³⁵ Hagen: 2014: 239.

³⁶ Hagen 2002 "Kvæfjord 1695 – siste heksebål i Norge": 36.

Kapittel 3: Senjen fogderi

Senjen fogderi var på 1600-tallet underlagt det administrative lenet Nordlandene, og bestod som tidligere nevnt av landområdene fra Malangen i nord til Kvæfjord i sør (se kart over Senjen fogderi i vedlegg 1). Som den administrative lederen av fogderiet stod fogden, og under seg hadde han lensmenn innenfor hvert tinglagsområde til å organisere og styre landområdet. I alt var det 10 tinglagsområder i Senjen fogderi, hvor de forskjellige tingene rullerte fra gård til gård innenfor området.³⁷ Innbyggerne i Senjen bestod hovedsakelig av leilendinger, husmenn, jekteredere, borgere fra Bergen og Trondheim, tjenestefolk og kystsamer.

1600-tallet i Senjen var ellers preget av en tid med uår og hungersnød: det var lite fisk å oppdrive, kornproduksjonen var dårlig og skatteavgiften ble ved flere anledninger økt av den dansk-norske kongen. Befolkningen i Senjen hadde vanskeligheter med å betale skatt, og i enkelte år var det problematisk å skaffe mat. Dette bidro til at folketallet gikk kraftig ned i hele Nordlandene len. Århundret var også preget av menneskers bevegelser over lens- og fogderigrensene. Å dra på sesongfiske i nabolene og –fogderiene hadde lenge vært vanlig praksis for Senjen-innbyggerne, hvor mange blant annet dro på vårfiske til Finnmarkskysten. På 1500- og 1600-tallet var det dessuten også blitt vanlig at borgere fra Bergen og Trondheim flyttet opp til Nord-Norge i enkelte måneder av året. Disse faktorene, samt at mange tjenestejenter og –gutter flyttet på seg, førte til at distriktene i stor grad bestod av innbyggere fra mange forskjellige fogderier.

I dette kapitlet vil jeg se på det administrative forholdet i fogderiet, den demografiske strukturen, hvilke leveforhold mennesker levde under på 1600-tallet og jeg vil se på hvorfor folk valgte å dra ut av fogderiet mot fiskeværene i Øst-Finnmark i disse århundrene.

3.1 Landskapet og folket

Senjen fogderi bestod hovedsakelig av diverse fiskevær plassert strategisk rundt omkring i kystlandskapet. Fiske var den viktigste livnæringen for de aller fleste nord i Norge på 1600-

---

³⁷ Lysaker, Trygve 1958 *Trondenes bygdebok: Trondenes sogns historie*: 143.

tallet, det samme gjaldt for folk i Senjen. Flesteparten av innbyggerne var leilendinger. Det vil si at de leide jord av enten kongen, adelen eller kirka.³⁸ Ca. 95 % av jorda i Senjen var brukt av leilendinger, mot rundt 5 % var selveid.³⁹ Det vil si at mesteparten av jorda tilhørte folk eller institusjoner lengre sør i landet som mest sannsynlig aldri hadde sett jorda de eide.⁴⁰ Antall husmennfamilier var i 1624 oppe i 65 familier, bare for Trondenes sogn,⁴¹ et område som tilsvarer ca. en åttendedel av Senjen fogderi. Med andre ord vil antall husmennfamilier for hele fogderiet være en god del høyere. Selv om de fleste husmennene var familier som bodde i en liten stue eller gamle innenfor en gårdsområdet til en leilending, var ikke husmennene i Nord-Norge en ensartet sosial gruppe. Fogdene i nord brukte nemlig ”husmenn”-benevnelsen på de som betalte en viss skatt. Dette gjorde at kårfolk som hadde overgitt jorda til barna sine, og gifte bondesønner som ventet på å overta jord etter foreldrene sine gikk under benevnelsen husmenn i skattelister.⁴²

Norge var på 1600-tallet trukket inn i den nordeuropeiske handelen, noe de små fiskeværene i Nordlandene og Finnmark også var. Det var først og fremst jekteredere og borgere som drev med handelstrafikken mellom Nord-Norge og Sør-Norge, og derifra ut i verden. Borgerne i Senjen bestod hovedsakelig av tilreisende kjøpmenn fra Bergen og Trondheim. Fra 1500-tallet av var det vanlig at mange fra borgerskapet ble værende i Nord-Norge gjennom sommerhalvåret, men etter hvert ble det vanlig for borgerne å overvintret slik at de kunne drive med handel av vinterfisket også.⁴³ I perioden 1623-1641 var det mellom 4 og 12 slike vinterborgere i Senjen fogderi.⁴⁴

Jekterederne var på den andre siden lokale ressurspersoner som eide jekteskip, og drev med fiske.⁴⁵ Flere av jekterederne i Nord-Norge ble dratt inn i trolldomssaker i form av at trolldom ble kastet på jekteskipene deres. Av jekterederne fra Senjen fogderi ser en eksempelvis at to av skipene til Mikkel Larssen gikk under, og at kvinner tiltalt for trolldom tilsto å ha kastet trolldom på dem. Det første skipet forliste på Altafjorden i 1631, mens det andre skipet gikk ned utenfor Andenes i 1648. I den første saken ble en kvinne fra Hamningberg i Finnmark,

---

³⁸ Brox 1965 *Berg og Torsken bygdebok: 2 : Bygdehistoria*: 136.

³⁹ Brox 1965: 137 og Lysaker 1958: 168.

⁴⁰ Brox 1965: 137.

⁴¹ Lysaker 1951 ”Husmennene og deres vilkår i Trondenes i gammel tid” i Håløygminne: 279.

⁴² Lysaker 1958: 178.

⁴³ Hansen 2003: *Astafford Bygdebok: 2: Historie Astafford ca.1570-ca. 1730. Vol. 2*: 74.

⁴⁴ Hansen 2003: 74.

⁴⁵ Hansen 2003: 48.

Ingeborg Jørgensdatter, beskyldt for å ha drevet med trolldom. Ingeborg tilstod å ha anvendt trolldom slik at skipet til Mikkel forliste, og ble for dette henrettet. Forliset i Andenes fikk tjenestejente Karen Jørgensdatter skylden for. Karen kom fra Andenes, men tjenestegjorde i Finnmark i 1654 da trolldomssaken hennes kom opp for retten. I rettspapirene fra saken hennes står det skrevet at hun sammen med sin mor forgjorde både en av båtene til Mikkel, samt prestens båt.⁴⁶

I tillegg til den norske befolkningen i Senjen, fantes det dessuten etniske grupper i form av kystsamer. Begynnelsen av 1600-tallet var en tid hvor spørsmålet om hvem som hadde rett til å skattlegge samene ved kysten stod i fokus. Både den dansk-norske kongen og svenskekongen kongen hevdet at de hadde herredømme over dem, noe som førte til at beskatningsspørsmålet ble dratt inn i krig mellom partene. Krigen varte fra 1611 til 1613, og har i ettertid gått under navnet Kalmarkrigen, ettersom fredsslutningen tok sted der. Selv om krigen i stor grad handlet om landområdet i nord, var dette en krig som utspilte seg i de sørlige traktene av Sverige. Danmark-Norge gikk seirende ut av krigen, noe som førte til at kystsamene nord ble underlagt den dansk-norske kronen.⁴⁷

I et brev fra 1609 skrev den daværende lensherren i Nordlandene, Hartvig Bille, til kongen hvor han fortalte om diverse tiltak han hadde satt i gang ovenfor samene i området. Blant disse tiltakene var å tvangsflytte kystsamene i Vassvik, Lysbotn og i Stønnesbotn på øya Senja.⁴⁸ Dette indikerer at det bodde samer i disse Senjen-områdene ved inngangen av århundret, noe det mest sannsynlig hadde gjort i lang tid bakover. I Salangen finner en også ut fra kildematerialet at det bodde flere samer på 1600-tallet. Her var det blant annet åtte gårder som i løpet av århundret ble omgjort til finneodelsgårder. Det vil si at samene fikk bruke plassene slik de tradisjonelt hadde gjort, men slapp å betale jordleie eller bygselavgifter.⁴⁹ Både tvangsflyttingen av samene på Senja og finneodelsretten må ses i sammenheng med den pågående skatteleggingsstriden mellom Danmark-Norge og Sverige. Den dansk-norske kronen ville for all del ha samene på sin side i striden. Dermed kan finneodelsordningen ha blitt brukt som et tiltak for å ivareta samenes lojalitet mot den dansk-norske kongen. Mens tvangsflyttingen som ble gjennomført av lensherren i 1609 mot samene på Senja kan ha vært et

---

⁴⁶ Hansen 2003: 66-67.

⁴⁷ Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar 2004: *Samenes historie: fram til 1750*: 262-267.

⁴⁸ Hansen 2003: 90.

⁴⁹ Hansen 2003: 100.

strategisk tiltak for å unngå at svenske styresmakter skulle kunne kreve landområder der.⁵⁰ Samepolitikken på begynnelsen 1600-tallet inneholdt i tillegg punkter for å bekjempe trolldom. I et brev fra 1609 ser en denne bekjempelsen der kong Christian 4. skrev:

(...) at de fornevnte Finske og Lappiske Folk af Naturen og Brug til Trolddom ere tilgenget, og derfor baade Nordmænd og andre fromme Folk ikke vel tør bo nær hos dennem (...) at de, som blive befundne at bruge Trolddom, ved Dom og Sentents uden al Naade aflives⁵¹

Samenes trolldomskunst ble med andre ord regnet som en av grunnene til at nordmenn ikke turte å bosette i fjordene og områdene hvor samene hadde slått seg ned. Og de som ble funnet i å bruke trolldom skulle henrettes uten nåde. En skulle ut fra dette kanskje tro at trolldomsprosessene i Norge i stor grad dreide seg om å stille trolldomskyndige samer for retten. Spesielt ettersom samene tradisjonelt sett lenge før trolldomsprosessenes tidsalder hadde fått rykte på seg som trolldomskyndige, kunne en trodd dette. Men en kan derimot se at ifølge tallomfanget fra Finnmark var få samer involvert i trolldomssaker. Kun 18 prosent av de 135 anklagde personene i Finnmark var av samisk herkomst.⁵² Kirsten Andersdatter, en av de få trolldomsdømte personene en har kilder til fra Senjen fogderi, blir beskrevet i kildematerialet som ”finne”, noe som indikerer at hun sannsynligvis var av samisk opprinnelse.⁵³ Ut fra dette kan en se at selv om samer var i fåtall i Finnmarksprosessene, var det samer som ble henrettet for trolldom i Senjen fogderi. Og kanskje var det nettopp brevet Christian 4. sendte ut til lensherren i Nordlandene som førte til at Kirsten Andersdatter ble stilt for retten 11 år senere.

Folket i Senjen på 1600-tallet var med andre ord en sammensatt gruppe. Her bodde blant annet både leilendinger, husmenn, jekteredere, borgere og samer. Selv om jeg her har gjennomgått enkelte grupper av Senjens befolkning, er det viktig å poengtere at det dessuten fantes andre grupper med mennesker her på 1600-tallet. Kvinner utgjorde for eksempel rundt halvparten av befolkningen på denne tiden. Fra folketellingen i 1801 ser en at forholdet mellom kvinner og menn var 1071 kvinner per 1000 mann i Nord-Norge, til tross for at det ble født flere guttebarn

---

⁵⁰ Hansen 2003:107.

⁵¹ Alm 2012 ”Kriminalisering av samisk trolldom i 1609 – et militærpolitisk tiltak”: 9.

⁵² Willumsen 2013: 281.

⁵³ Næss 1982: 166.

enn jentebarn.⁵⁴ En har ikke eksakte tall fra noe folketelling utført på 1600-tallet, noe som gjør det vanskelig å beregne det nøyaktige tallforholdet mellom kvinner og menn. Men det er sannsynlig at tallet på 1800-tallet og tallet på 1600-tallet var noen lunde likt. Dødeligheten blant menn var nok, som på 1800-tallet, noe høyere blant menn enn hva den var blant kvinnene. Dette fordi mannsarbeidet i samfunnet var av en mer krevende art. For mange familier var mennene på havet, mens kvinnene stelte huset. Forlis og drukningsdød var en skjebne mange fiskere opplevde, noe som har bidratt til mortaliteten blant menn gikk opp.

Uten folketellinger fra 1600-tallet er det vanskelig å si noe om hvordan familiestrukturen var sammensatt. Fra 1801-folketellingen ser en tegn på at en kjernefamilie med to foreldre og barn var den vanlige sammensetningen i de forskjellige husholdene. I et mindretall av familiene ser en at en slektning, ofte en mor eller en far av foreldrepåret i huset, bodde sammen med kjernefamilien. I familier som var bedrestilt økonomisk sett var det i tillegg vanlig at husholdet bestod av en stab av tjenestefolk.⁵⁵ Denne strukturen på familiehusholdene var nok også den mest vanlige på 1600-tallet. I de laveste stilte familiene bodde nok en kjernefamilie bestående av mor, far, barn og kanskje noen andre slektninger sammen, mens i bedre stilte familier bodde både mor, far, barn og tjenestefolk under samme tak.

3.2 Rettssystemet i Senjen

Senjen fogderi var på 1600-tallet inndelt i 10 tinglag: Gryllefjord-, Berg-, Medfjord-, Gisund-, Baltestad-, Fauskevåg-, Sand-, Kvæfjord-, Astafjord- og Dyrøy tinglag.⁵⁶ Fogden, som gjennom nesten hele 1600-tallet var bosatt på Ervik gård utenfor Trondenes,⁵⁷ reiste noen ganger i året på rundreise for å holde ting på disse 10 tingstedene.⁵⁸ Det vanlige var at det ble holdt tre tingsamlinger i tinglagene hvert år: vårting, ledingsbergting og høssting. Vårtinget ble holdt ved påsketider, ledingsbergtinget en gang i juni ellet juli, mens høsstinget ble holdt i oktober. Det kunne i tillegg holdes ekstrating dersom det oppstod saker en ikke kunne vente med til de ordinære tingsamlingene.⁵⁹ Ettersom det ikke fantes noen faste tingstuer i Senjen

---

⁵⁴ Balsvik og Drake 1999 "Menneskene i Nord-Norge: fra istid til nåtid – fra vogge til grav" i *1: Nordnorsk kulturhistorie: Det gjenstridige landet*: 92.

⁵⁵ Dyrvik 2011: 109.

⁵⁶ Lysaker 1958: 143.

⁵⁷ Hansen 2003: 145.

⁵⁸ Andreassen 2006 *Hendelser i og omkring fiskeværet Torsken gjennom tusen år*: 58.

⁵⁹ Lysaker 1958: 145.

fogderi, ble bygdetingene stevnet på forskjellige gårder innenfor tinggrensene. Gårdene som ble valgt til å holde tinglag var nok de gårdene som var mest hensiktsmessig å komme til for lagrettemennene og allmuen. Dessuten kan det se ut til at lensmannens bolig spilte en rolle på hvor bygdetingene ble holdt.⁶⁰

De viktigste aktørene innenfor rettssystemet i Senjen fogderi var fogden, lensmennene, lagrettemennene og sorenskriveren. Fra 1609 til 1690 regjerte det syv forskjellige fogder i fogderiet. Under saken til Kirsten Andersdatter i 1620, som jeg kort var innom tidligere, var det Søren Bundsen som var tilsatt stillingen som fogd i Senjen fogderi. Han satt på stillingen som fogd fra 1609 til 1622⁶¹, og hadde før tiden i Senjen vært fogd i Finnmark.⁶² I saken mot Johanne Nilsdatter i 1695 var Jørgen Jørgensen Århus fogd i fogderiet.⁶³ Både Kirsten Andersdatter og Johanne Nilsdatter ble dømt til døden. Og i saker hvor henrettelse ble den endelige dommen, måtte bøddel tilkalles fra enten Lofoten eller Troms, ettersom ingen bøddler var bosatt innenfor fogderigrensene.⁶⁴

For hvert tinglag fantes det en lensmann. Han var fogdens representant i bygda. Dette gjorde at han stod i en dobbelstilling mellom allmuen, som bondesamfunnets representant og det offentlige.⁶⁵ Dette vervet ble som regel tildelt medlemmer av den økonomiske overklassen. Fra Astafjord tinglag vet en om tre lensmenn i første halvdel av 1600-tallet. To av disse var jekteskipperer, mens den siste var borger fra Bergen.⁶⁶ Dette indikerer at lensmennene i Senjen fogderi gjennom 1600-tallet var velstående og anerkjente menn. I 1591 kom forordningen om at det skulle være en skriver i hvert tinglag.⁶⁷ Det er uklart hvem som var den første sorenskriveren i Senjen, men ut fra at Jakob Tønder, som i 1591 ble lagrettemann i Trondenes, ble omtalt som Jakob skriver i kilder en har fra samtiden, kan det se ut til at han var den første sorenskriveren i Senjen fogderi.⁶⁸

---

⁶⁰ Lysaker 1958: 142-43 og Hansen 2003: 148.

⁶¹ Hansen 2003: 145.

⁶² Hasselberg, Kåre 1999 *Embetsmenn i Nord-Norge i tiden 1536-1700*: 84.

⁶³ Hagen 2002 "Kvæfjord 1695 – siste heksebål i Norge": 37.

⁶⁴ Lysaker 1958: 152.

⁶⁵ Andreassen 2006: 58.

⁶⁶ Hansen 2003: 147.

⁶⁷ Brox 1965: 144.

⁶⁸ Lysaker 1958: 148.

3.3 Uår i Senjen

Dårlig fiske, uårsperioder i jordbruket og økte skatter var blant årsakene som gjorde 1600-tallet til et århundre hvor livsbetingelsene ble verre og folketallet enkelte steder i Senjen gikk hardt tilbake. De verste periodene dette århundret var 1625-50 og 1685-1700, hvor årene 1633 og 1695-96 var rene hungersår, ifølge Arthur Brox.⁶⁹ Fiskerinæringen var det viktigste livsgrunnlaget for mange av innbyggerne i Senjen, og da det fra 1600-tallet av begynte å minke i fiskeutbytte, fikk dette fatale konsekvenser. Spesielt gikk dette ut over husmennene, som vanligvis ikke hadde særlig annet enn fiskeri å livnære seg av.⁷⁰ Fiske var viktig for mange både for eget forbruk og for å kunne produsere tørrfisk for salg.⁷¹ Prisene på fisken i Senjen-fiskerne solgte gikk dessuten også ned i denne perioden, noe som førte til folk i tillegg tjente mindre på den fisken en fikk. Den fallende fiskeprisen, samt faktumet at prisene på forbruksvarer gikk opp, betrakter Brox som noen av de viktigste årsakene til fattigdommen og nedgangen i folketallet i perioden.⁷²

Nedgangen i fiskerinæringen gjorde at jordbruket i større grad utover 1600-tallet ble viktig for innbyggerne i Senjen. Jordbruksproduksjonen hadde imidlertid flere uårsperioder ut over dette århundret. 1630-årene og årene rundt 1660-var dårlige kornår for folket i nord. Fra 1632, i perioden hvor kornproduksjonen var på det laveste i fogderiet, ble det skrevet en klage fra allmuen i Trondenes til Bjelkekommisjonen. Der stod det skrevet: ”Vor Næring skal endeligen søges af Havet, for af Jorden har vi intet at sete nogen lid til”.⁷³ I en klage fra slutten av 1600-tallet, i 1693, kan en også lese at det stod dårlig til med jordbruket. I brevet ble det skrevet at jorda hadde vært dekket av snø og is i hele 36 uker.⁷⁴ Både klagen fra 1634 og 1693 viser at kornproduksjonen hadde flere uårsperioder i århundret, noe som førte til en allmue i nød.

Trettiårskrigen (1618-1648) kan på samme måte betraktes som en faktor på den fallende velstanden i Nord-Norge. Danmark-Norge ble i 1624-25 dratt inn i krigen som følge av at den dansk-norske kong Christian 4. ville støtte opp om den protestantiske leiren i krigen.⁷⁵ På grunn

---

⁶⁹ Brox 1965: 113.

⁷⁰ Brox 1965: 113.

⁷¹ Hansen 2003: 34.

⁷² Brox 1965: 142.

⁷³ Lysaker 1958: 180.

⁷⁴ Brox 1965: 116.

⁷⁵ Fuglestad, Finn 1999 *Fra svartedauden til wienerkongressen*: 373.

av denne innblandingen, satte kongen opp skattetaksten i landet.⁷⁶ Blant annet førte en økning i skattetaksten fra 1628 at ingen av de 88 bøndene i Trondenes klarte å betale hele skattekravet. Skatten ble her satt til 4rdlr. 61 ½ sk. for leilendinger og 6 rdlr. 18 sk. for nordfarskipper og styrmenn. Leilendingen som betalte mest skatt dette året var Iver Olsen Haukebø, som betalte kun 3 ¾ rdlr.⁷⁷ Skattebetalerne i Trondenes klarte med andre ord ikke betale det kongen forlangte av dem i denne perioden, noe resten av befolkningen i Senjen nok også hadde vanskeligheter med å gjøre. Trettiårskrigen førte også til andre elendigheter i landsdelen. Blant annet førte krigen til utrygge forhold på Østersjøen, noe som gjorde det vanskelig for hanseatene å sende korn til Bergen. Handel med korn fra Bergen hadde vært en måte for innbyggerne i Senjen å skaffe seg den viktige kornleveransen i bytte mot tørrfisk fra Nord-Norge.⁷⁸ Men da det ble stopp i kornleveransen fra hanseatene ble det vanskelig for Senjen-innbyggerne å skaffe seg korn derfra.⁷⁹

Uårene på 1600-tallet førte til at folketallet for Nordlandene samlet sett ble redusert med 1/5. Enkelte steder, som på yttersiden av Senja, ble folketallet redusert til omlag halvparten.⁸⁰ I bygden Torsken på Senja blir dette tallet reelt når en ser at det i 1610 var 128 skattemenn, mens det 28 år etterpå, i 1638, hadde sunket helt ned til 41. I Berg gikk det, i de samme årstallene, ned fra 72 skattemenn til 39.⁸¹ Som følge av dårlig fiske, vanskelige kornår, høye skattekrav, et forverret klima og en trettiårskrig hvor handelen med hanseatene stod dårlig til, minket velstanden og befolkningen i Senjen. Dette kan kanskje ha vært en årsak til at mange valgte å prøve lykken i andre deler av landet på 1600-tallet. Både i form av hvor en prøvde fiskelykke og hvor en valgte å tjene som tjenestejenter. I de neste to underkapitlene skal jeg se på både hvordan mange fra Senjen dro på finnmarkfiske og det faktum at mange tjenestejenter fra Senjen-området tok tjeneste i fiskeværene i Øst-Finnmark.

3.4 Finnmarkfiske

Sesongfiske var et vanlig fenomen hos nord-norske fiskere på 1600-tallet. I vinterhalvåret dro fiskere ofte til yttersiden av Senja eller Lofoten, mens på våren var det vanlig for mange å dra

---

⁷⁶ Lysaker 1958: 173.

⁷⁷ Lysaker 1958: 174.

⁷⁸ Brox 1965: 115.

⁷⁹ Hansen 2003: 38.

⁸⁰ Hansen 2003: 35.

⁸¹ Brox 1965: 139.

på loddetorskfiske på Finnmarkskysten.⁸² Finnmarkfiske hadde vært vanlig for senjaværingene siden begynnelsen av 1400-tallet, og hadde dermed en lange tradisjoner blant Senjen-innbyggerne. På finnmarkfiske var det vanlig å ta med seg fraktetøy som jekter eller mindre tendringer, slik at de kunne fiske og frakte fisken hjem igjen. Finnmark bestod på 1600-tallet av over 30 fiskevær, hvor Vardø var det største.⁸³ Men fiskerne som kom tilreisende til Finnmark brukte som regel å slå opp gammer og telt utenfor den faste bosettingen.⁸⁴

1600-tallet bestod av uår for de fleste områdene i Nord-Norge, også i Finnmark. På samme måte som fisket slo feil gang på gang i Senjen fogderi, slo fisket feil i Finnmark også.⁸⁵ Dette førte i 1628 til at fiskere fra Senjen fogderi fikk forbud mot å dra på fiske i Finnmark. Selv om årsaken til forbudet ikke er oppgitt i kildene, er det sannsynlig at dette var en måte å regulere og fordele fiskefangsten på.⁸⁶ Både i et klagebrev fra 1628, og i en klage skrevet inn til Bjelkekommissjonen i 1632 protesterer Senjen-innbyggerne på dette forbudet. Brevet fra 1628 ble skrevet til lagmannen i Nordlandene, Jørgen Henriksen, av to jekteredere bosatt i Astafjorden, Mikkel Larssen og Rasmus Larssen. Her bad de lagmannen om hjelp til å oppheve forbudet ettersom det ville føre til sult, fattigdom og en befolkning ute av stand til å betale skatt til kongen, leidang og landskyld.⁸⁷

Selv om det også var uår i fiskerinæringen i Finnmark på 1600-tallet, har det dessuten vært år med god fiskefangst der. Og det er en av grunnene til at folk fra Senjen ønsket å dra dit. Det kan hende at fiskere fra Senjen hadde vært i Finnmark i år hvor fangsten var stor, og kom dermed hjem til Senjen og fortalte om de store mengdene fisk de hadde fått. I år hvor hungeren og nøden var overveldende, kan det ha vært hensiktsmessig for Senjen-fiskerne å dra til Finnmark for å prøve lykken.

3.5 Tjenestejentenes reise til Finnmark

Det var ikke bare fiskere som dro til Finnmarksdistriktet på 1600-tallet. Tjenestefolk fant også ofte veien dit, enten de kom fra Senjen fogderi eller fra andre steder. Det kan se ut til at det var

---

⁸² Hansen 2003: 34.

⁸³ Balsvik og Drake 1999: 88.

⁸⁴ Andreassen 2006: 60.

⁸⁵ Hanssen, Einar Richter 1990: *Nordkapp: en fiskerikommune: fra de eldste tider til i dag*: 98.

⁸⁶ Andreassen 2006: 60.

⁸⁷ Hansen 2003: 41.

vanlig på 1600-tallet for mange tjenestejenter og –gutter å flytte fra hjemdistriktet for å tjene andre steder i landet. Med andre ord var det ikke bare i Finnmark at det kom flere tjenestefolk utenfra, men også i Senjen fogderi var flere fra tjenesteklassen født utenfor fogderigrensen. Eksempelvis viser tall fra Trondenes sogn i 1701 at 42 % av de 125 drengene i sognet var født i andre sogn enn Trondenes.⁸⁸ Likevel ser en kun antallet innflyttere inn i sognet i dette tallet. Muligheten er stor for at mange av drengene kom fra andre steder i Senjen fogderi, selv om de kom fra andre sogngrenser. Like fult viser tallet fra Trondenes i 1701 at det var vanlig for tjenesteklassen å bevege seg bort fra fødestedet sitt.

På gårdene var det ofte mye arbeid som skulle gjøres i løpet av en dag. En vanlig måte for familier med en viss velstand for å sikre seg den arbeidshjelpen de trengte, var å ta til seg fattigfolks barn til oppfostring fra de var små.⁸⁹ Dette var en vanlig metode for å få arbeidshjelp i hele Nord-Norge. Tall fra Vadsø i Finnmark, viser at det bodde 27 fosterbarn der i 1670-årene. Dette tallet antyder at det bodde fosterbarn i Vadsø i hvert tredje norske husholdning på slutten av 1600-tallet.⁹⁰ Skillet mellom disse fosterbarna og tjenestefolk var ofte et tynt skille, noe som gjør at de ofte gikk under benevnelsen tjenestepike eller dreng.

På begynnelsen av 1700-tallet var antall norske hjem i Finnmark med tjenestestab på rundt 24 %. Stedet med størst antall tjenere var Vadsø med hele 54,9 %, mens andre steder, deriblant Vardø, lå på rundt 20%.⁹¹ Ut fra rettskildene fra trolldomsprosessene på 1600-tallet, ser en at det kom tjenestejenter fra hele Norge til disse distriktene. Blant annet finner en tjenestejenter fra Sundmøre, Bergen, Sundhord len og områder i Nordlandene gjennom kildematerialet fra sakene til kvinner som ble tiltalt for bruk av trolldom. De fleste av tjenestejentene som ble tiltalt for trolldom i Finnmarksområdet født utenfor Finnmarksgrensene kom enten fra nord i Nordland og sør i Senjen fogderi.

Både Bergette Christophersdatter og Maren Mogensdatter ble født i Ofoten i datidens Salten fogderi. Karen Jonsdatter ble født i Andenes på Andøya, mens Dorette Paulsdatter ble født på Hamarøy nord i dagens Nordland. Av kvinnene som blir oppgitt i kildene å ha vært født i Senjen fogderi finner en *Berigette Eidisdatter* og *Siri Christophersdatter*. Under avhøret til Siri kom

---

⁸⁸ Lysaker 1958: 180.

⁸⁹ Lysaker 1958: 180.

⁹⁰ Niemi 1983: *Vadsøs historie: bind 1: Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*: 311.

⁹¹ Niemi 1983: 287.

det frem at hun kom til Vardø med jekten til Christen Hansen våren etter hun hadde lært trolldom.⁹² Ut fra dette kan en se at en vanlig måte for tjenestejenter å dra til Finnmark på, var å benytte seg av båtskyss fra sesongfiskerne fra nærområdet de kom fra. Sannsynligvis har det i uårene vært vanskelig for tjenestefolket å skaffe seg den nødvendige jobben i Senjen-området, og de har derfor dratt med fiskerne for å prøve lykken i Finnmark, hvor det var behov for kvinnelig arbeidskraft. I tillegg til kvinnene som det blir oppgitt å ha fødested i Senjen fogderi, finner en kvinner som tilstår å ha lært trolldom her. Blant disse er *Marette Andersdatter*, *Kirsten Olsdatter*, *Dorette Lauritsdatter*, *Marette Rasmusdatter*, *Gundell Olsdatter*, *Gjertrud Tronddatter* og *Synnøve Johannesdatter*. Enten er dette kvinner født i Senjen fogderi, sendt dit som fosterbarn i tidlig alder eller kvinner som har arbeidet som tjenestejenter på vei nordover og hatt Senjen som stoppested underveis. I neste kapittel vil jeg blant annet gjennomgå historiene til disse ni kvinnene som oppgav å være født i Senjen eller å ha lært trolldom innenfor der.

---

⁹² Willumsen 2010: 162.

Kapittel 4: Senjen-trollkvinnene

På 1600-tallet ble kvinner over hele landet stilt for trolldomsretten. Fra Lindesnes i sør til Vardø i nord ble kvinner anklaget for å være trolldomskyndig. Trolldomsforfølgning ble utført over hele landet til tross for at kildegrunnlaget fra de fleste stedene er tynt. Finnmark står med det største kildematerialet fra denne tidsperioden, i motsetning til Senjen-området, hvor det er bevart få rettskilder. I dette kapitlet skal jeg blant annet gå gjennom enkelte av sakene fra 1600-tallet hvor kvinner fra Senjen var involvert. Det vil si kvinnene som enten ble født i Senjen fogderi, bodde der eller som har tilstått å ha utført trolldom i området. Det finnes også flere sagn angående hekseri og trolldom fra Senjen-området, og jeg vil avslutningsvis i dette kapitlet se på hva enkelte av disse sagnene forteller om trollkvinnene fra Senjen.

Jeg har valgt å inndele kapitlet i tre deler. Første del vil ta for seg kvinnene fra Senjen som kom til Finnmark. Del to vil ta for seg trolldomssaker utført i Senjen. Mens siste delkapittel vil gjenfortelle et sagnutvalg fra Sør-Troms omhandlende trolldom. Flere av kvinnene som var involvert i trolldomssakene oppgav enten å være født i Senjen eller å ha lært trolldom der, og jeg vil i første delen av oppgaven se på hva disse kvinnene forteller om trolldom i fogderiet. Selv om tilståelsene deres kan være preget av at de var i Finnmark under trolldomsprosessene, noe jeg også vil drøfte i det avsluttende kapitlet, vil det være interessant å se på hvem disse kvinnene var og hva de fortalte om trolldom i Senjen fogderi. Den neste delen vil ta for seg de få sakene en kjenner til fra Senjen fogderi, saken til Kirsten Andersdatter på Senja og saken fra Johanne Nilsdatter i Kvæfjord. Mens jeg i siste delen vil gjenfortelle flere sagn fra det som på 1600-tallet var Senjen fogderi. Hovedfokuset i dette kapitlet vil være å kartlegge hva som blir fortalt om trolldom i Senjen fogderi, men jeg vil i tillegg prøve å gi en forståelse av hvem de tiltalte kvinnene var og hvordan de ble dratt inn trolldomsprosessene.

4.1 Senjen-kvinnene i Finnmark

Flere tjenestejenter dro fra Senjen til Finnmark i tro om at arbeidsmulighetene der skulle forbedre livet deres, bare for å oppdage at tanker om djevelen og trolldom skulle føre dem i en pinsom død. Muligens dro flere av kvinnene fra Senjen i uår, hvor mat var vanskelig å sette på bordet, arbeid var vanskelig å finne, og sesongfiskernes fortellinger om gode år i Finnmark kan ha fått dem til å pakke sammen sakene sine og flyttet nordover. 1600-tallet var et århundre hvor

det var skummelt for tjenestejenter å leve i Finnmark. Spesielt må det ha vært skummelt for tjenestejenter fra andre steder av landet å være der, ettersom det kan ha vært lettere å mistenkeliggjøre tilflyttere for trolldom enn lokalfolket som hadde vært bosatt i området i lengre tid. Kildematerialet viser nemlig at mange av kvinnene som ble stilt for retten under trolldomsprosessene kom fra andre steder enn Finnmarks-distriktene. Både fra dagens Nordland og Troms, men også steder lengre sør i landet. Her vil jeg gjennomgå hva de forskjellige kvinnene fortalte rettssamlingene i Finnmark på 1600-tallet omkring trolldom i Senjen fogderi. Jeg har valgt å inndele de forskjellige sakene etter *kjedeprosess* og *enkeltstående saker*. Dette fordi en del av de samme historiene går igjen i år med kjedeprosess, noe det vil være interessant å drøfte videre i oppgaven.

4.1.1 Kjedeprosessen 1651-53

De mange trolldomssakene i Finnmark bestod i stor grad av rekker med kjedeprosesser, hvor en sak førte til flere. Utlagte trollfolk la frem navnet til flere kvinner, som førte til at trolldomssakene ble som en snøball som for hver sak rullet seg større. Liv Helene Willumsen har definert en kjedeprosess som en serie med syv eller flere sammenhengende saker. Og i Finnmark ble 65 av 111 tiltalte kvinner under trolldomsprosessene anklaget i år med kjedeprosesser,⁹³ noe som tilsier at over halvparten av de tiltalte kvinner i Finnmark ble anklaget under en kjedeprosess.

Fra slutten av 1651 til 1653 fant en større kjedeprosess sted i Finnmark, hvor 14 kvinner bosatt i Vadsø, Vardø, Ekkerøy, Andersby, Kiberg og Syltevik var involvert.⁹⁴ Flere av kvinnene var tilflyttet Finnmark, deriblant *Marette Andersdatter*, *Gjertrud Trondsdatter* og *Berigette Eidisdatter*, som alle kom fra Senjen fogderi.

Marette Andersdatter (1652)

Den første av Senjen-kvinnene som ble innblandet i denne kjedeprosessen var Marette Andersdatter. Marette var en tjenestejente født på gården Blocke på Rødøy i Helgeland. I 1652 ble hun dratt inn i trolldomsprosessene da Gundell Omundsdatter utla henne for å være trollkvinne. I tilståelsen til Marette fortalte hun hvordan hun hadde lært trolldom fra en kvinne i Berg på Senja, noe som tilsier at hun mest sannsynlig var en omreisende tjenestejente som til

---

⁹³ Willumsen 2013: 270.

⁹⁴ Willumsen 2013: 298.

slutt havnet i arbeid i Finnmark. I Finnmark slo hun seg ned og giftet seg med fiskeren Oluf Rasmussen fra Vardø. Kvinnen hun beskrev som læremesteren sin i trolldom het Eli, og hun var mest sannsynlig også tjenestejente på gården sammen med Murette på Senja. I rettsmøtet fortalte hun hvordan denne Eli gav henne trolldomskunstene gjennom et glass øl. Straks etter hun hadde drukket brygget, ble hun svimmel og visste ikke hvor hun var. I tillegg til dette fortalte hun retten at hun hadde utført trolldom på en hund mens hun tjenestegjorde på Senja. Denne hunden hadde deretter falt død om.⁹⁵

På samme måte som med hunden, hadde hun utført trolldom på en av drengene hun tjenestegjorde sammen med. Hun hadde vært sint på han og derfor gitt han et forhekset glass øl, som han senere døde av. For å drepe denne tjenestegutten hadde hun tilkalt en av sine apostler. Hun hadde to slike apostler, fortalte hun rettssamlingen på Vardøhus. Den ene, Lange Rumpe, brukte hun for å ri på. Den andre, Machome, brukte hun der hun skulle utføre trolldom, og det var også denne apostelen hun hadde tilkalt da hun skulle forgjøre drengen på Senja.⁹⁶ I rettsprotokollen står det videre hvordan hun beskrev å ha utført trolldom i Vardø. Denne beskrivelsen samsvarte med forklaringene andre kvinner før henne hadde fortalt, og bidro til å legitimere at kvinnenes historier under denne kjedeprosessen var sanne. For dette ble det bestemt at hun skulle henrettes på ild og bål⁹⁷, som var den vanligste straffen i trolldomssaker i Norge på 1600-tallet.

Berigette Eidisdatter (1653)

En annen sak som kom opp under denne kjedeprosessen, var saken mot Berigette Eidisdatter. Men ettersom rettsaken mot henne var kortfattet, får en lite ut av saken hennes fra Senjen, annet enn at hun ble beskrevet å være født på en gård kalt Sørtervåg i Senjen fogderi.⁹⁸ Ut fra navnet på gården kan en gå ut fra at dette var i Leirvåg på Bjarkøy.⁹⁹ Navnet til Berigette kom opp allerede under avhøret til førnevnte Murette, som hadde fortalt at de to, sammen med andre kvinner i Vardø, hadde blåst opp til uvær slik at skipet til Anders Hess fra Bergen gikk under.¹⁰⁰ Dette faktumet viser at flere av tjenestejentene som kom langveis fra holdt kontakten i

---

⁹⁵ Willumsen 2010: 112.

⁹⁶ Willumsen 2010: 112-113.

⁹⁷ Willumsen 2010: 116.

⁹⁸ Willumsen 2010: 118-119.

⁹⁹ Hagen 2015: 146.

¹⁰⁰ Willumsen 2010: 79-81.

Finnmark. Tilståelsene omkring trolldom i Finnmark førte til at Bergitte 24. Januar 1653 ble ”funden at Straffes till Jld ich boell effter Domenß formedeing”.¹⁰¹

Gjertrud Trondsdatter (1653)

På samme måte som Murette fortalte at hun fikk trolldomskunstene sine gjennom et glass øl, fortalte også Gjertrud Trondsdatter at hun lærte trolldom gjennom å ha drukket en drikk fylt med trolldomskunst. Gjertrud ble dratt inn i trolldomsprosessene mot slutten av denne kjedeprosessen. 20. Mars 1653 ble hun stilt for retten på tinget i Kiberg etter å ha blitt utlagt av flere tidligere trolldomsdømte kvinner. I rettsmøtet la hun frem hvordan hun hadde lært trolldom av en kvinne ved navn Kirsten i Tromsø len på en gård kalt Gibostad. Gibostad er i dag et tettsted på Senja i Troms, og lå på 1600-tallet innenfor Senjen fogderi. Kirsten, fortalte Gjertrud, hadde gitt henne et glass øl som inneholdt trolldomskunstene. Disse trolldomskunstene prøvde hun først ut på et lite lam. Lammet gav hun noe å drikke, og bad det deretter ”Spreke”, noe den like etter hadde gjort. Noe utover dette forteller ikke Gjertrud om trolldomsutførelse i Senjen, men innrømmer å ha forgjort personer i Finnmark. Deriblant skal hun ha forgjort sin tidligere ektemann, Oluf Jonsen, og andre som var sammen med han. Denne forgjøringen utførte hun sammen med andre kvinner der de var omgjort til fugler.¹⁰² I overgangen fra fortellinger fra Senjen til trolldomsbeskrivelser fra områder i Finnmark, kan en se at historiene blir av en mer demonologisk karakter enn Senjen-fortellingene, hvor omskaping er en av faktorene som kommer inn i fortellingen. Tilståelsene hennes førte til at hun ble ”thillfunden at Straffeß paa hendiß Liuff thill Jld och boell”.¹⁰³

4.1.2 Kjedeprosessen i 1662-63

Halvåret fra september 1662 til april 1663 tok enda en kjedeprosess sted i Finnmark, og denne prosessen skulle bli den største kjedeprosessen Finnmark noen gang skulle se. Hele 30 kvinner var her innblandet.¹⁰⁴ Og lik kjedeprosessen i 1651-53, førte denne prosessen frem navnene til flere kvinner som tilsto å ha lært trolldom i Senjen fogderi. Blant disse var *Dorette Lauritsen*, *Gundell Olsdatter* og *Sigri Olsdatter*.

---

¹⁰¹ Willumsen 2010: 126.

¹⁰² Willumsen 2010: 137.

¹⁰³ Willumsen 2010: 138.

¹⁰⁴ Willumsen 2013: 308.

Dorette Lauritsdatter (1662)

Saken mot Dorette Lauritsdatter var den første av mange saker mot anklagde trollkvinner i denne kjedeprosessen. Selv om kjedeprosessen ikke startet før i 1662, og det ikke var før dette året hun blant annet tilstod å ha lært trolldom i Senjen fogderi, var Dorette en kvinne som tidlig fikk trolldomsryktet på seg. Allerede i 1655 kom navnet hennes opp i trolldomssaken til Siri Christophersdatter, og i 1657 ble hun frembragt for retten anklaget for å ha utøvd trolldom. Saken i 1657 handlet i stor grad om at Dorette skulle ha satt forbannelser på kyr i Vadsø med døden til følge. Men Dorette nektet denne gangen iherdig for at hun skulle ha hatt noe som helst med trolldom og magi å gjøre, og på grunnlag av manglende bevis ble hun frifunnet.¹⁰⁵ Den neste gangen hun ble stilt for retten ble det mer alvorlig.

Dorette var av en mer velstående rang enn mange av de andre jentene som ble utsatt for trolldomsprosessene, noe som kan ha vært årsaken til at det tok flere år fra hun først fikk trolldomsryktet på seg til hun ble dømt til døden. Hun var gift med Mogen Eilertsen, og fra rettspapirene kan en lese at de sammen har hatt tjenere i husholdet sitt. Å ønske seg drenger i sin tjeneste var faktisk årsaken til at hun høsten 1662 ble stilt for retten nok en gang anklaget som trolldomskyndig. Hun hadde ymtet frem at hun ønsket enkelte av bergensborgeren Laurits Bras sine drenger for å tjene for seg. Da de like etter dette døde, ble trolldomsryktene på Dorette igjen hentet frem. På samme måte som hun hadde nektet for trolldomsutførelse i 1657, nektet hun igjen denne gangen for å ha hatt noe med dette å gjøre. Men denne gangen ble hun, i stedet for å bli frifunnet, satt til forvaring på Vardøhus festning.¹⁰⁶

Tidlig november ble hun igjen fremstilt for retten, og denne ganger tilstod hun ”goed willie”¹⁰⁷ bruk av trolldom, noe som indikerer at tortur kan ha vært involvert i månedene hun satt fengslet på festningen. I tilståelsen hennes bekjenner hun å ha lært trolldom av en tiggerkjerring på Kanebogen gård i Trondenes sogn. Kanebogen er i dag en bydel i Harstad, og gården lå sannsynligvis i dette området. Denne damen skal ha gitt Dorette en pipe hun kunne blåse i dersom hun ville ”giøre Alt Ondt, baade paa Folck og fææ saa uel som alt Andet, dersom hun Sig ellers deudj frembeelis wille Øffue”. Pipen var med andre ord et tryllemiddel hun kunne benytte seg av dersom hun ville utføre trolldom. Videre ble det i rettsprotokollen beskrevet at hun hadde ”(deßwer) forsorren Sin Aldmechtigste Herre och Gud och det effter den gamle

---

¹⁰⁵ Willumsen 2010: 167-168.

¹⁰⁶ Willumsen 2010: 168-174.

¹⁰⁷ Willumsen 2010: 181.

Kierlings Raad och Befalling, Som hun ochsaa effterkom(m)de,”¹⁰⁸ som vil si at hun (dessverre) hadde fulgt tiggerkjerringens råd om trolldom, og benyttet seg av denne trollpipen. Dorette la dessuten frem hvordan hun hadde utført trolldom med andre kvinner i Finnmark, og la dermed utgangspunktet for en omfangsrik kjedeprosess, ettersom kvinnene Dorette utla tilstod å ha utført trolldom med andre kvinner igjen. Saken endte til slutt med nok en ”ild og bål”-dom.¹⁰⁹

Sigri Olsdatter (1662)

I Kapittel 2 var jeg innom saken mot Sigri Olsdatter. Hun var en kvinne som lenge nektet for å være trolldomskyndig, men ble etter hvert som avhørene pågikk påvirket av forholdene rundt seg, og tilstod hvordan hun hadde benyttet seg av trolldom. Sigri var en gift kvinne, som i sine ugifte år hadde reist rundt fra gård til gård for å tjene til livets opphold for seg og sitt barn. Den første gang en får høre om Sigri Olsdatter fra rettsprotokollene, er gjennom saken mot Karen Jonsdatter, som i 1654 utla Sigri for å være trolldomskyndig.¹¹⁰ Selv om navnet hennes ble utlagt i denne saken, ble hun ikke fremstilt retten, ifølge rettsprotokollene, før under kjedeprosessen på 1660-tallet.

Da navnet til Sigri dukket opp under denne kjedeprosessen var det Dorette Lauritsen som under et avhør på Vardøhusfestning utla henne som trollkvinne. Fortellingene om trolldomskunstene Sigri skulle ha utøvet sammen med Dorette førte til at hun ble stilt for retten 20. Desember 1662. Sigri hevdet iherdig sin uskyld under dette rettsmøtet, og fortalte retten at hun verken hadde lært eller utført trolldom av noen slag. Men innrømmet derimot at hun hadde støtt på trollfolk og djevelen selv da hun bodde i Senjen fogderi.

I Senjen hadde hun møtt en trollkvinne ved navn Sigri på gården Steinsland.¹¹¹ Sigri på Steinsland ønsket å ha henne i sin tjeneste, men fordi hun hadde et spedbarn å ta seg av hadde hun takket nei til tilbudet. Likevel skal denne Sigri ha gitt henne fisk å spise, noe hun fortalte retten at hun fort ble dårlig av. Dersom hun ville ha noe å drikke, skal da Sigri ha sagt til henne,

---

¹⁰⁸ Willumsen 2010: 181.

¹⁰⁹ Willumsen 2010: 180-182.

¹¹⁰ Willumsen 2010: 145 og 153.

¹¹¹ Sigri på Steinsland er en kvinne som kommer opp i flere trolldomssaker i Finnmark, og er også en kvinne jeg vil komme tilbake til i neste kapittel.

måtte hun ønske dette fra hennes gud, Ole. Sigri Olsdatter hadde da svart at hun måtte tro på sin egen gud, og kunne ikke tilbe noen andre guder.

Videre fortalte Sigri rettssamlingen hvordan guden til Sigri på Steinsland, hadde kommet til dem. Utseendemessig hadde han svart langt hår og skjegg, svarte horn og lodne hender. Øyne hans var som store glødende kuøyne og pusten hans var som røde flammer. Sigri kunne også fortelle at han var ikledd prestekjortel og svart hatt. Sammen med denne Ole dro kvinnene en plass Sigri ikke visste hvor var. Da hun ville bort derfra igjen, gikk hun gjennom en dør, og dro over et sund. Rettsreferatet forteller imidlertid ingenting om hvordan hun kom seg over dette sundet. Om hun fløy, dro med båt eller svømte forblir uvisst.¹¹²

Rettspapirene beskriver videre hvordan Sigri ble spurt om noen samer hun hadde møtt i Tjeldsund som skulle ha utført trolldom. Det er tydelig at enkelte av samene på båten i ettertid av Sigris møte med dem har druknet. Sigri hadde nemlig hørt en krangel mellom dem, hvor flere ble truet med at de ville komme ut for en ulykke, noe som sannsynligvis også har skjedd. Videre fortalte Sigri at hun hadde sett disse samene tenne på et stykke knusk, som de deretter kastet på sjøen. Men mer enn dette visste hun ikke, og hun kunne dermed ikke fortelle mer om hvordan de hadde utrettet denne formen for trolldom.¹¹³

I forbindelse med trolldom i Senjen fogderi fortalte Sigri dessuten om en signe- og avindsbønn hun hadde lært da hun var ung av en ”halffgalen student” ved navn Ådne. Bønnen er nedskrevet i rettsprotokollene, og går som følger:

Jesus gaar til Broen Breede
Møtte hand Affuind den Leede
Huort schalt du gange sagde Jesus;
Jeg schal mig til Bundens gaard
Finde Bunde och Barn
Jeg schal dig affvende,
Til dend dig vdsende;
Guds ord Ammen¹¹⁴

---

¹¹² Willumsen 2010: 200.

¹¹³ Willumsen 2010: 201.

¹¹⁴ Sparboe, Per Einar 2001: ”En trollkvinnes bekjennelse: Trolldomsprosessen mot Sigri Olsdatter”: 32.

Selv om Sigri ikke tilstod noen former for magiutøvelse i dette rettsmøtet, hadde hun, som det står oppført i rettsprotokollen, ”Seet dend Slemme Sattan wdj ald Hans Gestaldt”.¹¹⁵ Og på grunnlag av dette ble det bestemt at Sigri måtte rømme landet. Men Sigri kom seg aldri så langt som ut av landet. På nyåret 1663 ble hun nok en gang fremstilt for retten, etter å ha blitt utlagt som trollkvinne av Solve Nilsdatter fra Andersby. Denne gangen kom hun seg ikke unna beskyldningene om hvordan hun hadde utført trolldom i Finnmark, hvor hun blant annet skulle ha vært med på samlinger med andre trollkvinner i Kiberg, hatt møter med djevelen og forgjort flere kyr.¹¹⁶ I likhet med rettsprosessen før jul, nektet hun å ha utført trolldom, og gav seg heller villig til å utføre vannprøven for å bevise sin uskyld. Men dette hjalp lite, for neste gang hun ble ført for retten, tilstod hun alle tiltalene hun var beskyldt for, og ble for dette dømt til døden. Sigri var med andre ord en kvinne som kjempet hardt mot datidens trolldomsforestillinger. Men til ingen nytte. Tortur, utspøringer og formaninger førte henne likevel til en skjebne på bålet.

Gundell Olsdatter (1663)

Den siste av kvinnene som i denne kjedeprosessen tilstod å ha lært trolldom i Senjen, var Gundell Olsdatter. Gundell var, i likhet med mange av de andre kvinnene som kom fra Senjenområdet, en omreisende tjenestejente. Før hun ankom Finnmark, arbeidet hun som tjenestejente på øya Senja. I Finnmark slo hun seg derimot ned, giftet seg og fikk barn. Trolldomssaken mot henne kom opp i sluttukene av denne kjedeprosessen, 09. mars 1663, da Margrette Jonsdatter utla Gundells navn under sin trolldomssak. Gundell nektet straffeskyld for anklagene Margrette hadde beskyldt henne for, og bad om å få ta vannprøven. Der ”flød [hun] paa Søen. Saa som it ficher Dobbel”.¹¹⁷ Og med dette hadde hun ikke bestått prøven, og ble derfor innbragt for retten igjen.

Denne gangen tilstod hun å ha drevet med trolldom, og innrømmet å ha lært trolldom av en kvinne ved navn Anne Omundsdatter i fiskeværet Holmen på Senja. Denne Anne hadde gitt henne et glass øl. Og like etter hun hadde drukket ølet, fikk hun vondt i holdet og ble ”forwillit”¹¹⁸, noe som kan tyde på at hun ble svimmel og tung i hodet. Etter dette viste djevelen

---

¹¹⁵ Willumsen 2010: 202.

¹¹⁶ Willumsen 2010: 209.

¹¹⁷ Willumsen 2010: 253.

¹¹⁸ Willumsen 2010: 254.

seg i skikkelse av en kråke, og ”Begierde”¹¹⁹ henne til å tjene han, mot at hun skulle få lykke i form av å få så mange kveg og sauer hun måtte ønske seg. Anne hadde i tillegg gitt henne et blått stoff hun kunne bruke for å kaste trolldom over Mats Hansen, skolemesteren til barna hennes. Men ifølge Gundell hadde hun ikke brukt dette stoffet på Mats ettersom hun ikke ville forråde han. Stoffet hadde hun heller gitt det til en hund, som like etterpå hadde blitt gal og druknet seg selv i havet. Noe mer utover dette forteller ikke Gundell om trolldom i Senjen fogderi. Men erkjenner punktene som andre trollkvinner før henne har lagt henne ut for. Dette fører til at dommen hennes til slutt ender med bårdom.

4.1.3 Enkeltsaker

Marette Rasmusdatter (1654)

I 1654 ble to kvinner ved navn Karen Jonsdatter og Marette Rasmusdatter stilt for retten. Begge to var omreisende tjenestejenter som før de kom til Finnmark hadde tjenestegjort på gården Steinsland i Skånland hos Sigri og Torkil Edissen. Karen Jonsdatter var født på Andenes, og hadde der lært trolldom av sin stemor, fortalte hun retten. I tilståelsen hennes kom også navnet til Marette opp, og selv om Marette iherdig prøvde å nekte sin uskyld, endte hun likevel opp på bålet.

Marette kom opprinnelig fra Sunnmøre, og må ha reist fra gård til gård før hun til slutt endte opp i Vardø, hvor hun giftet seg med en mann kalt Aksel. Da hun i begynnelsen av april 1654 ble utlagt av Karen, nektet hun for å ha noe med trolldom å gjøre, men da hun en måned senere ble stilt for retten, la hun derimot frem hvordan hun hadde lært trolldom i Senjen fogderi. Det var da hun tjenestegjorde på gården Steinsland sammen med Karen at hun hadde lært trolldom av Sigri, som mest sannsynlig var gårdens husfrue. Måten hun hadde fått trolldomskunstene av denne Sigri var gjennom et stykke smør og brød. Da hun hadde spist dette brødet ble hun så ”foruildet”¹²⁰ at hun ikke helt visste hvor hun var. Etter dette skulle hun ha fått seg en personlig apostel hun kalte Leur. Denne Leur viste seg alltid i skikkelse av en hund, og Marette fortalte at hun og Sigri en gang hadde brukt han til å ride til Heckelfjellet. Marette kom seg derimot aldri helt til dette fjellet. Fordi hun ikke tålte å fly så høyt, falt hun av og ble liggende på Dovrefjell helt til Sigri kom å plukket henne opp igjen.¹²¹

---

¹¹⁹ Willumsen 2010: 254.

¹²⁰ Willumsen 2010: 153.

¹²¹ Willumsen 2010: 152-153.

Sigri på Steinsland hadde også lært Murette hvordan en kunne forgjøre båter. Metoden hun brukte for å utrette dette var ved å legge to eggeskall i en stamp med vann. Da eggeskallene var fylt med vann hadde båten trolldommen var rettet mot gått under og forlist. Etter dette rettsmøtet ble Murette fengslet, og i slutten av mai ble hun igjen fremstilt for retten. Under dette rettsmøtet la hun, i tillegg til de tidligere tilståelsene, frem hvordan to katter hadde kommet til henne mens hun satt fengslet. Den ene av disse kattene skal ha vært Sigri på Steinsland. For trolldomsugjerningene Murette tilstod å ha utført, ble hun 2. Juni dømt til døden på bålet.¹²²

Siri Christophersdatter (1655)

14. mars 1655 ble Siri Christophersdatter ført frem for fogden, Abraham Lockert og lagrettemennene i Vardø. Siri ble i protokollen oppført å ha blitt født i Senjen fogderi, og i tilståelsen hennes forteller hun at det var der hun lærte trolldom. I forrige kapittel var jeg inne på hvordan det på 1600-tallet var vanlig å ta til seg fattigfolks barn for å få den hjelpen en trengte til gårdsstell. Mye tyder på at Siri var et slikt barn, som kom fra dårlige kår, men ble tatt inn og gitt mat hos en bedrestilt familie, mot å arbeide på gården. Det er tydelig at hun ble tatt inn av en familie i Senjen, før hun dro videre mot Finnmark for å arbeide.

I tilståelsen hennes forteller hun hvordan hun lærte trolldom av en trollkvinne ved navn Siri Pedersdatter på gården Øvergård. En dag da hun var på låven hos fosterfaren sin, skulle denne Siri ha kommet inn til henne og spurt om hun kunne få noe korn. Siri Christophersdatter ga henne beskjed om at hun ikke kunne gi henne noe korn, ettersom det var fosterfarens, og at hun dermed ikke turte å gi noe bort. Da sa Siri Pedersen til henne at ”du schall forgylde mig det”,¹²³ før hun bad kua som stod ved døra om å dra fanden i vold. Straks hun hadde sagt dette, sprakk kua, og i det samme åpenbarte djevelen seg for dem inne i låven. djevelen, fortalte Siri, var ”Sort Kled Med horenn paa,” og ”loedt sig Kalde Jacob.”¹²⁴ Han bad henne tjene han, noe hun hadde godtatt.

Like etter dette møtet med djevelen i Senjen skal Siri ha dratt av gårde mot Finnmark, og fortalte dermed ikke noe mer om trolldomsutførelse i Senjen fogderi. Derimot la ut hun om hvordan hun brukte trolldomskunstene i Vardø, noe som førte til at hun ble plassert i forvaring før hun

---

¹²² Willumsen 2010: 154-155.

¹²³ Willumsen 2010: 162.

¹²⁴ Willumsen 2010: 162 .

to måneder senere ble fremstilt for retten. Denne gangen ble hun spurt om hun stod for det hun hadde tilstått ved forrige tingsamling. Fordi Siri denne gangen nektet for at det var sant at hun hadde gjort slike ugudelige ting, ble saken hennes sendt til lagmannsretten, hvor hun året etter ble dømt til halshugging.¹²⁵

Synnøve Johannesdatter (1678)

Den siste av kvinnene som tilstod å ha lært trolldom i Senjen fogderi var Synnøve Johannesdatter, som i 1678 ble stilt for trolldomsretten. Hun var en gift kvinne bosatt i Vadsø, men hadde blitt utsatt for sterke trolldomsrykter, som førte til at flere fra lokalbefolkningen hadde vitnet mot henne på tinget. Da hun deretter ble stilt for retten fortalte hun hvordan hun hadde lært trolldom av en kvinne ved navn Anne på en gård kalt Sama, som mest sannsynlig lå i Sama-området i dagens Harstad. Anne hadde lært henne hvordan hun kunne utrette magi ved å legge et hønseeggsskall i en skål med vann. Vannet skulle være forgjort i Satans navn, og med dette kunne Synnøve utføre trolldom dersom hun ønsket det. Synnøve tilstod også å ha møtt djevelen i Senjen. Da hun en dag holdt på med trolldom, kom djevelen til henne. Selv med klør på hender og føtter, beskrev Synnøve han som en meget velkledd person. Men like etter han hadde dukket opp, forsvant han igjen.¹²⁶

Synnøve fortalte imidlertid ikke noe mer om trolldomsutførelse på Sama gård, men innrømmet derimot å ha utført trolldom på en gård kalt Lysbotn åtte år etter hun hadde lært trolldom i Trondenes.¹²⁷ Navnet Lysbotn kan tyde på at gården lå i Lysbotn-området på Senja. På Lysbotn hadde Synnøve kranglet med Hans Olsen, og på grunn av dette valgte hun å forgjøre en av geitene hans. Faktumet at hun først var på Sama gård, deretter på Lysbotn gård viser at Synnøve mest sannsynlig var en av disse tjenestejentene som reiste rundt fra arbeidsplass til arbeidsplass. Muligheten er stor for at hun tjenestegjorde så lenge hun kunne i Senjen, men da uår slo til måtte hun forflytte på seg, og endte dermed opp i Finnmark. Saken til Synnøve inneholdt flere tiltalepunkt enn det jeg overfor har nevnt, deriblant møter med djevelen samt forgjøringer av både mennesker og dyr i Finnmark. Saken endte til slutt med ild og bål, på samme måte som de fleste andre kvinnene fra Senjen. Og hun ble med dette den siste trollkvinnen som ble brent i Finnmark under trolldomsprosessene.¹²⁸ Enda skulle det gå noen år før det siste bålet ble

---

¹²⁵ Willumsen 2010: 165.

¹²⁶ Willumsen 2010: 338.

¹²⁷ Willumsen 2010: 338.

¹²⁸ Hagen 2002 "Trolldomsprosessene i Senjen og Tromsø fogderi": 24.

slukket i Norge, og da det siste bålet ble tent, var det i en av de få sakene en har kjennskap til fra Senjen, nemlig saken mot Johanne Nilsdatter fra Kvæfjord i 1695.

4.2 Sakene fra Senjen

Sakene en kjenner til fra Senjen-området er få, og de få en kjenner til er langt fra like utfyllende som trolldomssakene fra Finnmark. Mye av dette henger sammen med at kildematerialet fra Senjen er svært tynt. En har eksempelvis ikke tingbøkene fra 1600-tallets Senjen, slik en har fra Finnmark. Likevel vil jeg her prøve å gi et bilde av trolldomssakene til to av kvinnene som ble utsatt for trolldomforfølgelse i Senjen fogderi, og som til slutt ble henrettet for slike ugjerninger. Disse kvinnene var Kirsten Andersdatter, som i 1620 ble dømt som trollkvinne i Gryllefjord tinglag, og Johanne Nilsdatter som var den siste som ble brent for trolldomsutførelse i 1695 i Kvæfjord. Av andre en kjenner til fra Senjen fogderi som skal ha blitt brent for trolldom er en ukjent kvinne som ble henrettet på Senja i 1636¹²⁹ og Sigri på Steinsland, som jeg tidligere har vært inne på som var læremester for Sigri Olsdatter.¹³⁰ Sannsynligheten er stor for at trolldomsforfølgelsen var av en høyere hyppighet enn hva kildene tilsier, men hvor intens denne forfølgelsen eksakt var i Senjen fogderi har en ikke nok kildematerialet til å konkludere noe om. De eneste trolldomskildene en har å gå etter fra Senjen fogderi kommer fra regnskapskilder, noe som gir et smalt bilde av hvordan prosessene der foregikk på 1600-tallet.

4.2.1 Kirsten Andersdatter (1620)

Kirsten Andersdatter var en samekvinne som bodde på yttersiden av Senja tidlig på 1600-tallet. I 1620 ble hun stilt for retten på Gryllefjord tinglag, anklaget for å ha satt ulykke på bergensborgeren Oluf Jørgensen.¹³¹ For dette ble hun fengslet, men skal ha rømt derfra igjen like etterpå. Hun ble på nytt fanget, og ble denne gangen ”dømt fra hendes lif”.¹³² Det er lite å hente ut fra kildene om denne Kirsten Andersdatter, men det en får vite tyder på at hun var en fattig samekvinne, ettersom det står skrevet i et tingsvitne at de ikke fant så mye igjen etter henne. Dette førte til at skarpretteren ikke fikk så mye etter henrettelsen.¹³³ Kirsten var med

---

¹²⁹ Hagen 2002 ”Trolldomsprosessene i Senjen og Tromsø fogderi”: 34.

¹³⁰ Sigri på Steinsland blir i saken mot Sigri Olsdatter omtalt som henrettet. (Willumsen 2010: 199)

¹³¹ Andreassen 2006: 58.

¹³² Brox 1965:148.

¹³³ Brox 1965: 148.

andre ord en fattig samekvinne som ble utpekt som trollkvinne tidlig på 1600-tallet, og selv om hun prøvde å flykte, endte hun likevel sine dager på bålet.

De fleste trolldomssaker fra Finnmark hvor samer var involvert skjedde tidlig på 1600-tallet, i 1630-årene eller i slutfasen av trolldomsprosessene. I tråd med sakene fra Finnmark, kom rettsaken mot Kirsten Andersdatter i en tid hvor trolldomsforestillingerne var nært knyttet mot samer, og ikke i like stor grad mot nordmenn, slik det ville bli noen år senere. Troen om trolldomskyndige samer i nord hadde lenge før 1600-tallet vært utbredt på store deler av det europeiske kontinentet. Likevel handlet trolldomsprosessene i Nord-Norge i relativt liten grad om forfølgelse av samiske trollfolk. Dette kan en se gjennom statistikken fra Finnmark hvor 111 nordmenn ble anklaget som trollfolk mot 24 av samisk opprinnelse.¹³⁴ Bakgrunnen for hvorfor det var få samer involvert i midt-delen av århundret kan henge sammen med at troen på samisk trolldom involverte maleficium-trolldom i form av gand, mens de lærde på midten av 1600-tallet hovedsakelig fokuserte på den demonologiske læren rundt trollfolks pakt med djevelen.

Det finnes også flere sagnfortellinger om Kirsten Andersdatter som har gått på folkemunne på yttersiden av Senja. Historien går som følger: En gang hadde Oluf Jørgensen fornærmet Kirsten. For dette hadde hun truet han med at han ville kom ut for en ulykke en dag. Da han like etterpå forliste, ble det klart at det måtte ha vært Kirsten som hadde satt gand på båten til Oluf. For dette ble hun kastet på bålet og drept som en trollkjerring. Arthur Brox, som i boka *folkeminne frå ytre Senja* (1970), gjenforteller dette sagnet, skriver at uttrykket ”å brenne trollkjerring” enda lever i språket på Senja, noe han hevder kan komme fra denne tiden. Uttrykket blir som regel brukt om sankthansbålet, og, som Brox skriver, kunne gamle på Senja fortelle hvordan en kan se trollkjerringer på vei til Bloksberg på sankthansaften i dette bålet.¹³⁵

4.2.2 Johanne Nilsdatter (1695)

Johanne Nilsdatter ble for første gang frembragt for retten ved vårtinget 27. april 1695. Her fikk hun en dødsdom for ugjerningene hun hadde utført, men det ble bestemt at lagrettetinget måtte gi sin uttalelse om saken før hun kunne brennes. Dermed ble hun denne aprildagen plassert i

---

¹³⁴ Willumsen 2013: 281.

¹³⁵ Brox, Arthur 1970 *Folkeminne frå ytre Senja*: 37.

varetekt frem til sakens endelige dom kom på høsttinget 14. november samme år. I rettspapirene står det skrevet at Johanne hadde forsvoret Gud og kristendommen ved å inngå allianse med djevelen. Trolldomskraften skulle hun ha fått fra en husdemon ved navn Knut. I domsbeslutningen står det skrevet at hun skulle ha forgjort fire personer med døden til følge, samt å ha utført skadevolden trolldom på andre.¹³⁶ Historikeren Rune Blix Hagen har jobbet mye med saken mot Johanne Nilsdatter, og antyder i artikkelen ”Kvæfjord 1695 – siste heksebål i Norge” at trolldomsanklagene mot henne dreide seg om værmagi og båt-forlis.¹³⁷ Med dette fikk hun dødsdom i form av ild og bål, på samme måte som de mange kvinnene som ble dømt til døden i Finnmark for hekseri og trolldom.¹³⁸

4.3 Sagn om hekser i Senjen-området

Selv om en har få kilder om kvinner og menn som ble dømt under trolldomsprosessene i Senjen-området, finnes det flere sagn om trollkvinner som skal ha eksistert. Sagn har ofte gått i muntlig tradisjon fra generasjon til generasjon med både ukjente opphavsmenn, utspringssted og starttid, noe som gjør det umulig i mange av tilfellene å vite hvor lenge sagnene har vært i omløp. Når det kommer til trollkvinne-sagnene, gjør dette det vanskelig å plukke ut historiske fakta i form av hva som har skjedd og hva som eventuelt var trolldomstroen i fortiden. Men en kan på den andre siden trekke ut tanker om hekseri og trolldom fra nåtiden, og med dette se på hva som kan ha vært forestillinger før. Sagnene jeg her vil beskrive er diverse sagn som Arthur Brox skrev ned i 1970, noe som tilsier at fortellingene om trollkvinner jeg videre vil beskrive mest sannsynlig har gått på folkemunne på tidlig 1900-tallet, og kanskje enda tidligere. Til slutt vil jeg i tillegg gjenfortelle et sagn jeg vokste opp med fra Astafjord-området. Ettersom dette sagnet har blitt gjenfortalt fra generasjon til generasjon i min familie, kan jeg tenke meg at dette er et meget gammel sagn som har vært del av den lokale tradisjonen der i flere århundre.

4.3.1 Trollkjerringenes evner i sagntradisjonen – Omskaping og trollkatter

En av informantene til Brox forteller at en vanlig tanke om trollkjerringer var at de kunne gjøre seg usynlig eller skape seg om.¹³⁹ Tankegangen om omskaping står i samsvar med troen om trolldom på 1600-tallet, hvor en rekke med kvinner tilsto for retten å ha utført hamskiftet.

---

¹³⁶ Bergen Stiftamtstue, hovedregnskap og antegnelser 1695, Riksarkivet

¹³⁷ Hagen 2002 ”Kvæfjord 1695 – siste heksebål i Norge”: 38.

¹³⁸ Hagen 2002 ”Kvæfjord 1695 – siste heksebål i Norge”: 36-39.

¹³⁹ Brox 1970: 37.

Eksempelvis fortalte Gundell Olsdatter i rettsprotokollene fra Finnmark hvordan hun sammen med andre kvinner jaget fisk fra land der hun var i skikkelse av en kobbe.¹⁴⁰ Den samme Gundell tilstod også å ha dratt til Domen på sankthansaften i form av en kråke.¹⁴¹

En annen ting informanten til Brox fortalte, var at hekser visst nok skal kunne skaffe seg ”trollkatter”. En slik trollkatt kunne trollkvinner sende av gårde dersom de ville utføre onde gjerninger. Om en ville ha en slik trollkatt, var tanken at man måtte sette seg ved rokken og spinne syv søndager på rad. Der trollkatta ville trille frem som et nøste den syvende søndagen. Slike trollkatter var ofte å finne i fjøsene hos folk, hvor de pattet på kyr. Og, ifølge informanten til Brox, kunne en av og til se slike katter smyge seg ut av fjøsdørene om morgenen da en kom for å melke kyrne.¹⁴² I sagnfortellinger fra Trondenes ser en også at fortellinger om trollkatter har gått på folkemunne. Der var en vanlig tanke at trollkjerringer sendte ut slike trollkatter for å enten ødelegge andres eiendom eller for å stjele melken deres. Sagnbeskrivelsene derfra forteller at dersom en klarte å slå ihjel en slik katt, ville også trollkjerringa dø med det samme.¹⁴³

En annen informant kunne også forteller Brox en fortelling om en slik trollkatt hun hadde hørt fra moren sin. Da moren hennes var ung hadde hun tjent som tjenestejente for en lam kvinne i Fruvåg. Det var dermed hun og den eldste datteren i huset som gikk i fjøset for å melke kyrne om morgenen. En av kyrne var bestandig tom-melket på den ene siden, og husfruen mente at det dermed måtte være trolldom i fjøset. En morgen da de kom for å melke, hadde de to jentene hørt slafsing under den samme kua. Moren til informanten hadde da tatt øksa som stod i stabben, og slengt den under dyret, hvor det da kom et høyt skrik som fikk jentene til å springe ut. Fordi de hadde skadet trollkatta, var de sikker på at trollkjerringa som hadde sendt den også ville være skadet. Dagene etter var både husfruen, den eldste datteren i huset og tjenestejenta på utkikk etter om det feilet de andre nabokonene noe.¹⁴⁴

4.3.2 Den siste trollkjerringa

Et annet sagn som inneholder en historie om en trollkvinne, er historien om den siste trollkjerringa på Senja. Historien forteller at det i gamle dager var mange farlige hekser som

---

¹⁴⁰ Willumsen 2010: 254.

¹⁴¹ Willumsen 2010: 255.

¹⁴² Brox 1970: 37.

¹⁴³ Hveding, Johan 1944: *Folketru og folkeliv på Hålogaland II*: 13.

¹⁴⁴ Brox 1970: 38.

kunne gjøre skade på både sjø og land. Etter hvert ble disse utryddet, og til slutt var det bare en igjen. Hun bodde i Medfjorden på Senja. Da bygdefolket fant ut at hun var en heks ble hun tatt til fange, og det ble bestemt at hun skulle brennes. Med bind for øynene ble hun dratt opp til bålplassen. Da bad hun om at hun måtte få se dagslys en siste gang, noe de valgte å etterfølge siden dette var det siste ønsket til en dødene kvinne. Da sa kvinnen: ”Så langt eg no kan se, skal det aldri vekse eit tre.”¹⁴⁵ Straks etter skyndte fangevokterne seg å sette bind for øynene på henne igjen, men skaden var allerede gjort. Fra den dag av var det skogløst i området hvor hun var blitt henrettet.¹⁴⁶

4.3.3 Trollkjerringa som ville stenge Medfjorden

En annen historie forteller om hvordan det en gang var en trollkjerring fra Kvæfjorden som ville sulte folket i Medfjorden i hjel. For å klare dette bygde hun et gjerde i havbakken fra Kjølva til Okseneset slik at fisken ikke skulle komme inn til gryteplassene. Sagnet forteller at presten da hadde tatt allmuen inn i kirka for å be en bønn mot at denne trollkjerringa måtte slippe fisken inn i fjorden igjen. Bønnen var så sterk, at trollkjerringa ble nødt til å gjøre dette. Noe trollkjerringa var lite glad for, og hun truet dermed medfjæringene med at de alltid ville lide nød i fremtiden.¹⁴⁷

4.3.4 Trollkjerringa som ganet ned et fjell

En historie jeg vokste opp med var sagnet om trollkjerringa som ganet ned et fjell. Like før en ankommer Mjøsundbrua over til Andørja i Sør-Troms kjører en gjennom et område med mye steinur. Historien som har gått på folkemunne i nærområdet i mange generasjoner, forteller at denne steinuren kommer fra et fjell som en gang ble ganet til å rase ut. Dette sagnet, på samme måte som de fleste andre sagn, har ingen bestemt tidsavgrensning, men i fortellingene jeg har hørt skjedde det en gang på 1600- eller 1700-tallet. Sagnet går som følger: I gamle dager lå en stor og fin gård i Grøtland. En dag kom en samekvinne på døren på denne gården, ute etter mat og husly. Men gårdsfolket gav beskjed om at de ikke ville gi noe bort til tiggere. Samekvinnen ble for dette sint, og truet med at noe forferdelig en dag ville skje gården. Og noe forferdelig skjedde også. For etter tiggerkvinnens møte med gårdsfolket gikk hun opp i fjellsiden og ganet

---

¹⁴⁵ Brox 1970: 38.

¹⁴⁶ Brox 1970: 38.

¹⁴⁷ Brox 1970: 39.

fjellet ned på gården og gårdsfolkene som bodde der. Hele området ble begravd, og alle folkene og dyrene på gården omkom. Hvert hundrede år sies det at en kan høre hanen på gården gale.¹⁴⁸

---

¹⁴⁸ Historier, "Sagnet om Grøttlandsura".

Kapittel 5: Trolldomsforestillinger i Senjen fogderi

Forestillinger om trolldom har eksistert til alle tider i alle kulturer og samfunn. Fortellinger om trollmenn- og kvinners magiske evner har levd i folketroen i mange århundrer før 1600-tallet. Men 1600-tallet markerer en sterk tilstedeværelse av trolldomstro både i lovgivningen, den lærde doktrine og den folkelige forestillingsverdenen. Trolldomsforestillinger eksisterte også i 1600-tallets Senjen fogderi, hvor fortellinger om trolldom sannsynligvis har gått fra generasjon til generasjon. Og jeg vil i dette kapitlet drøfte hva disse forestillingene kan ha inneholdt. Kapitlet er delt inn i fire deler. Første del vil ta for seg hvordan kvinner i Finnmark tilstod å ha lært trolldom i Senjen fogderi og hvordan de da tilstod å ha lært trolldom der. Den neste delen vil se på mulige trolldomskunster og evner Senjen-innbyggerne tenkte seg trollkvinner kunne utøve. Videre vil jeg se på tankene rundt djevelen i Senjen fogderi. Kan en finne sport av diabolisme og demonologi her? Til slutt vil jeg se på hvordan straff det var vanlig at trolldomsdømte trollfolk fikk i Senjen fogderi. Jeg vil hovedsakelig drøfte ut fra saksberetningene fra Finnmark og Senjen, men vil i tillegg se på sagnfortellingene når det kommer til underkapitlet som tar opp *trolldomsutførelse og trolldomsevner*.

5.1 Læremestre i Senjen

I tilståelsene fra Finnmark ser en at samtlige av Senjen-kvinnene, bortsett fra Sigrí Olsdatter (1662) og Berigette Eidisdatter (1653), tilstod å ha lært trolldom i Senjen fogderi. Kystlandskapet på øya Senja og området rundt dagens Harstad-by utpeker seg særlig som steder hvor 1600-tallets kvinner skal ha lært trolldom. Tre av kvinnene, Murette Andersdatter (1652), Gjertrud Trondsatter (1653) og Gundell Olsdatter (1663) fortalte retten hvordan de hadde lært trolldom på Senja, hvor både områder på yttersiden og innersiden av øya ble nevnt som læringssteder. Av kvinnene som bekjente å ha lært trolldom i Harstad-området, finner vi Dorette Lauritsen (1662) som fortalte at hun hadde fått sine trolldomskunster i Kanebogen, og Synnøve Johannesdatter (1678) som tilstod å ha lært trolldom i Sama-området. Det er tydelig at kvinnene enten kom fra området hvor de tilstod å ha lært trolldom, eller tjenestegjorde på de gårdene de oppgir som læringssted.

Fortellinger om hvordan trolldomsevnene ble gitt i form av drikke går igjen i flere av trolldomssakene fra Senjen-kvinnene i Finnmark. Murette Andersdatter hadde eksempelvis fått

sine trolldomskunster gjennom et glass øl hun hadde fått av sin læremester. En lignende historie fortalte også Gjertrud Trondsdatter, som noen måneder etter Marettes rettsak ble inndratt for retten. Gjertrud fortalte hvordan hun hadde lært trolldom gjennom en drikke hun ble gitt av læremesteren sin, Kirsten på Gibostad. Selv om historier om hvordan tiltalte trollkvinne hadde fått trolldomskreftene sine gjennom mat og drikke kom opp i rettsaker allerede i 1626¹⁴⁹, var det først under kjedeprosessen i 1651-53 at denne formen for trolldomslæring virkelig fikk fotfeste i rettsfortellingene i Finnmark. Hele 10 av de 14 involverte kvinnene i denne kjedeprosessen erkjente å ha fått sine trolldomskunstene gjennom enten drikke eller noe de hadde spist. Fortellingene om hvordan mat eller drikke var involvert i trolldomslæringen var med andre ord til stede både i rettsakene like før Murette og Gjertrud sine saker kom opp, og i rettsakene etter de hadde fått sine dommer.

Det var ikke bare Murette og Gjertrud av Senjen-trollkvinnene som tilstod å ha lært trolldom gjennom drikke. Også Gundell Olsdatter tilstod i 1663 å ha fått sine krefter gjennom et glass øl. På samme måte som kjedeprosessen i 1651-53, fortalte mange av kvinnene i kjedeprosessen fra 1662 til 1663 at de hadde fått sine trolldomskunster gjennom enten noe drikkende eller spisende. Blant tilståelsene fra disse årene kan en se at 14 kvinner tilstod å ha lært trolldom gjennom drikke, enten i form av melk eller øl, mens syv av kvinnene fortalte at de hadde fått trolldomskunstene inn gjennom noe spisende, ofte fra enten grøt eller fisk.

Kan sakene innenfor kjedeprosessene ha blitt påvirket av hverandre? Sannsynligheten er stor for at da tankene rundt trolldomslære gjennom øl kom i den første saken i kjedeprosessen, ble forestillingene videreført i de neste sakene. Rykter omkring hva de tiltalte trollkvinnene tilstod i rettsalen må ha gått på folkemunne, samtidig som de andre trolldomsanklagde nok var til stede under de andres rettsaker, kan ha ført til at kvinnene hadde tilgang til forstillinger om hvordan trolldom kunne læres allerede før deres sak ble fremført for retten. Dessuten er det sannsynlig at personen som forhørte kvinnene hadde hørt de tidligere historiene om trolldomsoverføring, og kan da ha ført spørsmålene i retning av at trolldom ble lært gjennom enten mat eller drikke.

---

¹⁴⁹ En kvinne ved navn Karen fortalte retten i 1626 at hun hadde lært trolldom gjennom noe drikkende hun hadde fått (Lilienskiold, Hans *Trolldom og ugudelighet 1600-tallets Finnmark* 1998: 105-107.) Rettsprosessen hennes er med dette den første trolldomsprosessen hvor noe drikkende som overføringsmiddel av trolldom kommer opp i rettskildene fra Finnmark.

Selv om mange av tilståelsene fra kjedeprosessene er forholdsvis like når det kommer til hvordan kvinnene erkjente å ha lært trolldom, skiller en av sakene seg ut. Fra den første trolldomssaken i kjedeprosessen 1662-63, saken mot Dorette Lauritsdatter fra Kanebogen, ser man en annen måte å beskrive trolldomsopplæringen. I denne saken tilstod Dorette å ha fått trolldomskunstene inn gjennom å blåse i en pipe hun hadde fått av en tiggerkone. Hun fikk dermed sine trolldomskunster gjennom en gjenstand og ikke mat eller drikke slik de mange andre i kjedeprosessene tilstod å ha fått. Betyr dette at det kan være snakk om forestillingen som stammer fra Senjen? Ettersom mat og drikke var den vanligste metoden for å få i seg trolldom i Finnmarksprosessene, kan en nesten slå fast at dette var klare forestillinger om trolldomsoverføring i det nordligste fylket. Men fordi en ser få tilfeller av gjenstander som overføringsmetode i Finnmark, muliggjør det at tankegangen stammer fra områder i Senjen fogderi. Likevel kan en verken slå fast at gjenstanders overføringsevne kom derfra og at det kun var i Finnmark en tenkte seg at en kunne få trolldomskunster gjennom mat og drikke. Nord-Norge var på 1600-tallet et langstrakt kystsamfunn med stor grad av mobilitet og gjennomtrekk, hvor folk dro frem og tilbake over lensgrensene. Tanker omkring trolldom kan ikke ha vært statiske for et område, men må ha forflyttet seg både lengre sør og lengre nord, slik at trolldomstankene i Finnmark påvirket tankene i Nordlendene, og vice versa.

En læremester som ved flere anledninger dukker opp i rettsmaterialet fra Finnmarksprosessene er Sigri på Steinsland. Første gang navnet ble nevnt var i 1654 da Murette Rasmusdatter fortalte at hun hadde lært trolldom av henne. Åtte år senere ble navnet Sigri igjen trukket frem som trolldomskyndig da Sigri Olsdatter ble stilt for retten. Det er tydelig at Sigri på Steinsland har vært en husfrue som har tatt inn tjenestejenter for å arbeide for seg. Karen Jonsdatter forteller også i sin tilståelse fra 1654 at hun tjenestegjorde på denne gården sammen med Murette, men nevner ikke noe spesifikt om trolldom utført der. Hvorfor blir denne gården i Sør-Troms trukket frem som læringssted i flere av sakene fra Finnmark? Var gårdsfrua på Steinsland virkelig en hekselæremester? Sannsynligvis var det helt tilfeldig at Sigri ble trukket frem som læremester ved flere anledninger. Tjenestejentene hadde til forskjellige tider arbeidet på den samme gården, og fordi de hadde tjenestegjort der, var det nettopp navnet til Sigri som kom opp i rettssammenhengen der det ble spurt trolldomslæringssted.

Et interessant spørsmål en kan stille seg når det gjelder de trolldomsanklagede kvinnene i Finnmark, er hvorfor disse kvinnene valgte å tilstå å ha lært trolldom utfor Finnmark? Ikke bare

kvinner fra Senjen tilstod å ha lært trolldom der de kom fra, men også kvinnene som kom fra Tromsø fogderi og fogderiene lengre sør for Senjen fortalte hvordan de møtte sine læremestre på gårdene de i sine yngre dager hadde tjenestegjort på. Kan det tenkes at kvinnene prøvde å legge de lærte trolldomsstedene utenfor Finnmark for å ikke utlegge navn i nærområdet? Dette kan være en interessant hypotese å forske videre på, men på bakgrunn av rammene til denne masteroppgaven, er det ikke et spørsmål jeg videre vil drøfte.

5.2 Trolldomsutførelse og trolldomsevner i Senjen

Beskrivelser av trolldomsutførelse og hvilke trolldomsevner en tenkte seg at trollfolk hadde på 1600-tallet finner en skildret i både tingbøkene fra Finnmark og i trolldomskildene fra Senjen, mens trolldomsevner påtenkt trollkvinner i nyere tid kan en finne fra sagnlitteraturen. Jeg har derfor valgt å inndele dette underkapitlet i tre underdeler. Først vil drøfte trolldomsutførelsen av kvinnene henrettet i Senjen. Deretter vil jeg gå inn på hva kvinnene i Finnmark tilstod å ha utført av trolldom i Senjen. Før jeg så vil se på hva sagntradisjonen forteller om trolldomsutførelse og trolldomsevner blant trollfolk. Avslutningsvis vil jeg samlet se på trolldomsevnene beskrevet i Senjen fogderi, og drøfte hvordan disse tankene samsvarer eller motstrider hverandre.

5.2.1 Trolldom utført av kvinner i Senjen

I sakene en kjenner til fra Senjen fogderi, rettsprosessene mot Kirsten Andersdatter fra Gryllefjord og saken mot Johanne Nilsdatter fra Kvæfjord, er det i hovedsak forgjøringstrolldom i form av skademagi en får skildringer om. Kirsten hadde satt ulykke på en mann slik at han døde, mens Johanne hadde drept fire personer ved hjelp av trolldom. Skadetrolldom kan inneholde bruk av gjenstander, formularer og ritualer, eller rett og slett være et resultat av onde ønsker og onde blikk for å forårsake skade. Denne trolldomsformen er nært tilknyttet maleficiums-tanken omkring trolldom som har vært vanlig til alle tider i alle kulturer og typer folkeslag.¹⁵⁰ Dette er derfor en trolldomsform av folkelig opphav, og ikke forbeholdt den demonologiske læren som hadde mye å si for trolldomsprosessenes store omfang på 1600-tallet.

---

¹⁵⁰ Willumsen 2013: 16.

Mye tyder på at det i begge tilfellene fra Senjen fogderi er snakk om værmagi for å få skip til å kante. Denne typen trolldom var en vanlig trolldomsutførelse i det nord-norske samfunnet på 1600-tallet, og en kan se fra tingbøkene i Finnmark at flere kvinner bekjenner å ha utført slike trolldomskunster. Under kjedeprosessen i 1652-53 tilstod flere kvinner, deriblant enkelte av Senjen-kvinnene, å ha forårsaket uvær slik at skip forliste. I rettsaken mot Murette Andersdatter i Finnmark desember 1652 fortalte hun hvordan hun og andre kvinner fra nærområdet skulle ha tryllet opp til en stor storm. Måten de kunne utføre slik trolldom på, var ved å ha vind i en sekk. Da de så skulle skape uvær løsnet de opp knuten og slapp ut vinden. Det var også dette de hadde gjort høsten 1651.¹⁵¹ Kildematerialet forteller ingenting om hvordan kvinnene i Senjen tenkte seg å ha utrettet denne formen for værmagi, men fra Finnmarksakene ser en ofte at slik trolldom var knyttet til knutemagi, som i eksemplet Murette Andersdatter la frem. Denne formen for magiutøvelse har nok vært en vanlig forestilling blant allmuen både på 1600-tallet, i årene forut trolldomsprosessenes tidsalder og i århundrene etter. Fra sagnmaterialet en har tilgjengelig samlet inn fra hele Norge kan en finne historier om hvordan slike trollknuter kunne skape vind og storm.¹⁵² Sannsynligheten er stor for at troen på knutemagi for å skape uvær har vært til stede også i Senjen fogderi på 1600-tallet, og kan av den grunn ha vært metodene Kirsten og Johanne brukte for å få båtene til å kante.

Samer fra Nord-Skandinavia var lenge før trolldomsprosessenes århundre kjent for å være dyktige værmagikere, noe en blant annet kan se i topografiske skildringer og reiseberetninger fra århundrene før 1600-tallet.¹⁵³ Kirsten Andersdatter var av samisk opphav, noe som gjenspeiles i at hun benytter seg av nettopp værmagi for å ta liv. Selv om dette var en trolldomsform som samene lenge hadde vært kjent for å utføre, ser en at det ut over 1600-tallet ble en trolldomstype norske kystkvinner, som Murette i Finnmark og Johanne Nilsdatter i Senjen, tilstod å ha utrettet. Værmagi var på 1600-tallet ikke lenger en trolldomsform forbeholdt samiske noaider, men ble til en av de vanligste trolldomsformene i Nord-Norge under trolldomsprosessene, noe den også ble i mange andre kystsamfunn over hele Europa.

Faktumet at værmagi var vanlig i den nord-norske regionen kan sies å skyldes den viktige posisjonen vær og vind hadde for fiske i området. Samfunnet i 1600-tallets Nord-Norge var i stor grad bygget opp av fiskerieringen, hvor de fleste husstander var involvert i fiske på en eller

---

¹⁵¹ Willumsen 2010: 114.

¹⁵² Hodne 2008: 70.

¹⁵³ Hagen 2003: 263.

annen måte. Havet var en skummel plass å være dersom storm og uvær skulle inntreffe, og det var derfor mange båter som gikk til grunnen i dårlig vær. En kan tenke seg at dersom en kvinne hadde vært i uoverensstemmelse med en person som senere døde på havet, kunne ryktespredningen omkring hvordan denne kvinnen hadde brukt værmagi for å drepe spre seg i lokalsamfunnet. Munnhuggeri og ryktespredning var viktige faktorer for trolldomsprosessenes omfang i store deler av Europa på 1600-tallet. Skjellsord og utsagn som ”måtte djevelen ta deg” fra kvinner på 1600-tallet ble av mange oppfattet som tegn på at vedkommende var trolldomskyndig. Spesielt i tilfeller der noe hendte personene som ble skjelt ut. 1600-tallet var bygget opp av et patriarkalsk samfunnssystem, hvor det var forventet at kvinnene skulle være stille. I flere av sakene både fra Norge og i utlandet kan en se at et av flere fellestrekkene som fikk kvinner dømt som heks var at de hadde skarpe tunger.¹⁵⁴ Tanken var rett og slett at ord hadde fysisk virkning.

5.2.2 Trolldomsutførelse av tjenestejentene i Finnmark

Når det kommer til rettsmaterialet fra Finnmark, forteller fem av Senjen-kvinnene hvordan de eller andre kvinner de hadde møtt hadde utført trolldom innenfor Senjen-området. Trolldomsutførelsen de angivelig skulle ha benyttet i Senjen kan virke som mildere former for trolldom enn hva trolldomsutførelsen de fortalte å ha utført i Finnmark. Kun en av kvinnene tilstod å ha forgjort mennesker i Senjen. Og dette var Murette Andersdatter som i 1652 fortalte at hun hadde gitt en av drengene hun arbeidet med på Senja et forhekset glass øl, som han senere døde av. I de andre sakene hvor det ble tilstått trolldomsutførelse i Senjen fogderi, innrømte kvinnene å ha satt trolldom på dyr. For eksempel fortalte Gundell Olsdatter at hun hadde gitt et trolldomsstoff til en hund, som ble gal av stoffet, og gikk derfor ut i havet for å drukne seg selv. Synnøve Johannesdatter var også en av kvinnene som i Senjen skulle ha satt trolldom på dyr, og tilstod i 1678 å ha forgjort en geit slik at den døde.

Hvorfor tilstod disse kvinnene å ha utført en mildere form for trolldom i Senjen enn hva de bekjenner å ha utrettet i Finnmark? Kan dette tyde på at trolldomstroen i Senjen-området var av mildere art enn lengre nord? Mange av trolldomssakene i Finnmark kom opp for tinget som konsekvens av noens død i nærområdet. Det kunne for eksempel være snakk om fiskere som

---

¹⁵⁴ Hagen 2008: ”Fiolmæle – det er en der taler for meget: sladder rykter og andre talehandlinger i trolldomsprosesser”: 33-34.

omkom på havet eller rett og slett enkeltpersoners uforventede dødsfall. I en tid hvor forestillinger om trolldom, magi og kontakt med djevelen stod sterkt, ble forklaringen på dødsfallene lagt til kvinner eller menn som hadde rettet ukvemsord mot den avdøde. Hvorfor var saksomfanget i trolldomsutførelser fra Finnmarksområdet av en mer ekstrem art, hvor forgjøring for å drepe var vanlige tiltalepunkt? Forklaringen kan rett og slett ha med at det var der trolldomssakene kom opp for retten, og der dødsfall nylig hadde skjedd. Det kan derfor ha vært hensiktsmessig for den som utførte forhørene i sakene å stille spørsmål om trolldomsutførelse i forhold til disse dødsfallene, som til slutt kan ha endt i en tilståelse fra den anklagede.

Metodene og gjenstandene kvinnene i Finnmark erkjente å ha brukt i trolldomsritualene er forskjellig fra sak til sak. I saken mot Dorette Lauritsdatter kommer det for eksempel frem at hun skulle ha brukt en trollpipe, hvor Gundell Olsdatter på sin side brukte et blått stoff, mens Marette Andersdatter tilstod å ha gitt bort et forhekset glass øl. Det forheksede ølet og trollpipen er de samme gjenstandene som de samme kvinnene vedkjente å ha lært trolldom gjennom. Mens det blå stoffet er på den andre siden et nytt fenomen i forklaringen til Gundell, som også tilstod å ha lært trolldom gjennom drikke.

I saken mot Sigri Olsdatter får en innblikk i hvilke trolldomsforstillinger som kan ha eksistert i Senjen fogderi på 1600-tallet. Hun hadde blant annet observert trolldom utført av noen samer i Tjeldsund-området. Disse samene hadde benyttet seg av trolldom ved å tenne på et stykke knusk, som de deretter kastet på havet. Denne ritualsformen kommer også frem i saken mot Karen Jonsdatter fra 1654. Karen tilstod å ha forgjort en båt i Finnmark ved å binde et stykke knusk sammen med en stein, som hun på samme måte som samene i Tjeldsund, hadde kastet på havet.¹⁵⁵ Karen var en omreisende tjenestejente fra Andenes, som også hadde tjenestegjort i Senjen fogderi på gården Steinsland før hun kom til Finnmark. Kan forestillingen om å bruke knusk i trolldomsbruken dermed ha vært en vanlig oppfatning av trolldomsutførelse i hele Nord-Norge på 1600-tallet? Knusk-bruk i trolldomsutføring ble på 1600-tallet brukt av flere samer i Finnmark, og kan av den grunn betraktes som et vanlig trolldomsmiddel innenfor den samiske tradisjonen. Eksempelvis brukte samene Guder Tommesen seg av dette tryllemidlet da han på midten av 1600-tallet reddet handelsbetjenten i Hammerfest mot gand-trolldom. Måten

---

¹⁵⁵ Willumsen 2010: 145.

han utførte dette på var ved å legge et stykke knusk på brystet til handelsbetjenten.¹⁵⁶ Den samiske bosetningen i Senjen fogderi var av betydelig størrelse på denne tiden, noe som gjør det sannsynlig at fortellinger omkring bruken av knusk i trolldomsutøvelse også har vært i omløp blant befolkningen her.

Marette Rasmusdatter fortalte i 1654 at hun hadde lært av sin læremester i Skånland å forgjøre båter ved å legge eggeskall i en stamp med vann. En lignende historie kan en se gå igjen i saken til Synnøve Johannesdatter fra sluttårene av prosessene i Finnmark, 1678. På Sama gård hadde hun lært av sin læremester, Anne, å legge et hønseeggeskall i vann forgjort i Satans navn. Kan bruk av eggeskall i vann ha vært en vanlig trolldomsoppfatning i Senjen fogderi? Faktum er at det kun var i prosessene mot Marette og Synnøve at denne tankegangen kom inn i tilståelsene fra Finnmarkssakene, samtidig som begge kvinnene tilstod å ha lært denne formen for trolldom i Senjen fogderi.

Bruk av eggeskall i trolldomsutføring kan hevdes å ha et folkloristisk element i seg. Eggeskall ble brukt som trolldomsmiddel i en av fortellingsversjonene om trolldomsstormen som forhindret Anna av Danmark å komme over havet til Skottland på slutten av 1500-tallet. I denne fremstillingen av hva som skjedde blir det fortalt at noen kvinner fra Fejø blåste opp til storm ved å legge eggeskall i vannpotter. Dette førte til at Anna ikke kom over til sin brudgom, James 6. av Skottland.¹⁵⁷ Historier om hvordan eggeskall ble brukt i trolldomsformler er også i omløp i folketroen etter 1600-tallet. Dette kan en se fra et av sagnene i Ragnvald Mos bok omhandlende sagn og folkeminner fra Salten (1952). I dette sagnet står det skrevet at det en gang skal ha vært en trollkjerring som la eggeskall på sjøen, en for hver båt hun ville ha makt over. Dersom hun ville katre noen av båtene hun hadde maktet over, leste hun trolldomsord over eggeskallene, og båtene gikk dermed under.¹⁵⁸ Fortellinger omkring eggeskall-trolldom er derfor ikke eksplisitt for trolldomsforestillinger i Senjen-området, men har vært i omløp i både inn- og utland. Likevel er det tydelig at denne formen for trolldomstro har vært til stede også i Senjen fogderi på 1600-tallet, ettersom flere av kvinnene fra Senjen tilstod å ha utrettet denne trolldomsformen.

---

¹⁵⁶ Hagen 2015: 103.

¹⁵⁷ Hodne 2008: 76-77.

¹⁵⁸ Mo, Ragnvald 1952: Soge og segn: folkeminne frå Salten iii: 100.

Flere av de folkloristiske elementene i beskrivelsene fra Finnmark, kan trekkes ut som mulige forestillinger fra Senjen fogderi. Et annet folkloristisk moment som kommer frem i en av tilståelsene fra Finnmark, er avindsbønnen Sigri Olsdatter beskrev å ha lært i Senjen. Slike avindsbønner ble brukt for å avverge og beskytte seg mot misunnelse, og er bønner som har gått på folkemunne i flere århundre over hele Norge. Fra Sunnmøre på 1900-tallet kan en eksempelvis finne en lignende bønn, der Jesus, på samme måte som i bønningen Sigri la frem, møtte en personifisert misunnelse kalt ”Affuind den Leede”¹⁵⁹. Signebønnene fra Sunnmøre skulle brukes like etter bryllup, og hadde dermed også et ritual rundt seg. Metoden brudeparet kunne bruke for å beskytte seg mot misunnelse var ved å bære en av bryllupspresangene sine over en bekk mens leste bønneverset.¹⁶⁰ I tilståelsen fra Sigri finner en ingen beskrivelser av noe ritual tilhørende verset, men det er tenkelig at det på 1600-tallet fantes beskrivelser av hva som skulle gjøres mens verset ble lagt frem for at bønningen skulle ha virkning.

5.2.3 Trolldomsutførelse i sagntradisjonen

Gjennom sagntradisjonen fra Senjen-området får en innblikk i folkelige forestillinger rundt trolldomsevner ilagt trollkvinner og hvordan folketroen tenker seg at trolldomskyndige skal kunne bruke disse evnene. En av metodene trollkvinner skal kunne bruke trolldom er ved å benytte seg av trollkatter. I sagnfortellingene fra Senjen-området blir trollkatta beskrevet som et vesen man kunne sende av gårde for å utføre onde gjerninger, deriblant melke andres kyr. Historiene om trollkattene i Senjen-området beskriver også et sterkt blodsband mellom trollfolk og deres trollkatt. Dersom en trollkatt ble skadet, ville også matmoren til denne katten, nemlig trollkvinnen, bli skadet.

Lignende sagnfortellinger om sterke blodsband mellom trollkatter og trollfolk finner en også andre steder i Nord-Norge. Blant annet kan en se dette i en historie fra Troms. Historien går som følger: en gang stod en mann å slo gresset da det plutselig kom en svart skapning trillende i gresset. Mannen slo denne skapningen med ljåen, slik at dyret døde. Da han etter mange timer på jordet begynte å undre seg over at han aldri ble ropt hjem til middag gikk han hjemover. Hjemme fant han konen sin liggende død over en uferdig middag.¹⁶¹ Trollkatta mannen hadde drept var med andre ord konas trollkatt. Og fordi bandet mellom en trollkatt og dens matmor

---

¹⁵⁹ Hodne 2008: 34.

¹⁶⁰ Hodne 2008: 34.

¹⁶¹ Solheim 1952: 321.

var så sterkt, drepte han kona si samtidig som han drepte trollkatta. Tanken omkring et sterkt blodsband mellom en trollkvinne og hennes trollkatt har med andre ord vært til stede i folketradisjonen både i Senjen-området og i andre deler av Nord-Norge.

Trollkattene blir utseendemessig beskrevet i sagntradisjonen til å ha form som svarte garnnøster. Både i sagntradisjonen fra Senjen-området og andre steder i landet kan en finne fortellinger om trollkatter i slike former.¹⁶² En fortelling om trollkatt kan en også finne ved slutten av trolldomsprosessenes århundre i rettsmaterialet fra Finnmark. 14 år gamle Marte Olsdatter fortalte retten i Vadsø i 1689 hvordan hun en dag hadde møtt en trollkatt i fjæra. I fortellingen til Marte kom denne katten rullende over sanda i form av et svart nøste, noe som tilsvarer den folkelige oppfatningen av trollkatter som har levd på folkemunne både i Senjen og andre steder. Da Marte slo til katta kom melk og blod ut av den.¹⁶³ Synet på trollkatter som trollkvinnens melketyv, som eksisterer i den folkloristiske sagntradisjonen, kan en ut fra dette se levde i forestillinger omkring trolldom på 1600-tallet i Finnmark.

Fra sagnene jeg har samlet inn utfører trollkvinnene i stor grad trolldom på jord og natur. Eksempelvis forteller et av sagnene at en trollkvinnene skal ha tryllet slik at det ikke skulle vokse trær i området, mens en annen historie forteller om hvordan en trollkvinne fikk et fjell til å rase sammen. Slike sagn har muligens bidratt til å gi årsaksforklaringer på naturfenomen og naturkatastrofer. I området hvor trollkvinnen skal ha ganet ned et fjell, ligger det mye steinur. Fortellingen omkring trollkvinnens ganding kan dermed i første omgang vært fortalt for å gi en forklaring på hvorfor fjellet har rast ut.

5.2.4 Trolldomsutførelse og trolldomsevner i Senjen fogderi

Værmagi, trollkatter og trolldomsutførelse mot natur og mennesker er alle elementer som kommer inn i fortellingene om Senjen-trollkvinnene, enten i form av trolldomsprosessene i Finnmark i Senjen eller i sagn-tradisjonen. Kan noen av disse punktene peke på hva en tankegangen omkring trolldomsutførelse og trolldomsevner på 1600-tallet i Senjen var, og samsvarer disse fortellingene med hverandre?

---

¹⁶² Solheim 1952: 322. og Eidnes 1946: 2.

¹⁶³ Willumsen 2010: 367.

Få av trolldomsevnene kan sies å gå igjen i rettsprosessene på 1600-tallet og sagntradisjonen. Eksempelvis ser en ingen fortellinger om trollkatter, slik det fremstilles i sagntradisjonen. Man kan verken finne det i sakene fra Senjen eller fra historiene til Senjen-kvinnene i Finnmark, selv om en kan finne lignende fortellinger fra andre Finnmarkssaker. Sagntradisjonen har dessuten et større fokus på å årsaksforklare naturfenomen, enn hva trolldomsfortellingene fra 1600-tallet gir.

Likevel kan en se at tankene rundt værmagi går igjen fra prosessene både i Finnmark og i Senjen på 1600-tallet. Forgjøring av båter var til stede både i saken til Kirsten Andersdatter, Johanne Nilsdatter og Murette Rasmusdatter. Værmagi og forgjøring er med dette trolldomsformer en kan slå fast var til stede i forestillingsverden til Senjen-innbyggerne på 1600-tallet. Tanken om at værmagi var knyttet til knutemagi var en vanlig oppfatning i Finnmark på 1600-tallet, og har i ettertid vært en folkelig oppfatning av denne formen for trolldom i store deler av landet. Dette gjør det sannsynlig at Senjen-kvinnene også benyttet seg av denne formen for trolldom da de fikk skip til å kante. Samtidig ser en at flere av Senjen-kvinnene fortalte hvordan de eller andre hadde brukt knusk som tryllemiddel der det ble utført værmagi. Av den grunn kan det ha vært knusk-trolldom som ble brukt av Kirsten og Johanne i Senjen fogderi.

Når det kommer til trolldomsmetodene, spriker disse fra historie til historie, og gjør av den grunn det vanskelig å gi noen konkrete måter en på 1600-tallet så for seg at trollkvinner og trollmenn utførte trolldom. Likevel kan en muligens skimte mulige metode-forestillinger fra området. Herunder eggeskall- og knuskbruken i trolldomsutføringen. Sannsynligheten er stor for at disse forestillingene har gått på folkemunne allerede på 1600-tallet. Samtidig er det sannsynlig at den folkelige formen for avindsbønn som kom frem i saken til Sigri Olsdatter er trolldomsforestillinger som har levd i 1600-tallets Senjen fogderi.

En kunne kanskje ha tenkt seg at trolldomsforestillingen var av en mer ekstrem art i Finnmark enn andre steder i Nord-Norge ut fra hvordan trolldomsformene beskrevet av Senjen-kvinnene har en mildere fremtoning enn utføringene fra Finnmark. I Senjen-kvinnenes rettsprosesser i Finnmark var det få tilfeller hvor forgjøring for å drepe mennesker var beskrevet, mens trolldom utført i Finnmark hadde en klarere fremtoning av slik forgjøring. Jeg konkluderte tidligere med at årsaken til dette kunne være at det var fordi trolldomssakene kom opp for tinget i Finnmark som konsekvens av noens død i nærområdet, og det var også da mer sannsynlig at utspørringen ble ført i den retningen. Men betyr det at forestillingen om onde trollkvinner som brukte

trolldom for å drepe ikke var tilstede i Senjen fogderi på 1600-tallet? Når en går inn i saksomfanget fra Senjen fogderi ser en at dette ikke stemmer. Både i saken mot Kirsten Andersdatter og Johanne Nilsdatter ser en de samme tendensene som i Finnmark. Begge kvinnene skulle ha forgjort mennesker til døde, og avkrefter med dette at trolldomsforestillingene var mindre ekstrem i Senjen fogderi enn i Finnmarksområdet. Troen på at det fantes mennesker som brukte ond trolldom for å drepe, var med andre ord til stede også i Senjen fogderi på 1600-tallet.

5.3 Djevlepakt

Djevlepakt og kontakt med djevelen var sentrale punkter innenfor den demonologiske læren som fra 1620-tallet fikk sterkt fotfeste blant de lærde kretsene i Finnmark. Fortellinger om rideturer på djevelen, hvordan smådjevler hjalp til med trolldomsutførelse og hvordan trollfolk skulle ha stilt seg i djevelens tjeneste går igjen i protokollene fra Finnmark. Men kan tankene omkring djevelens påvirkningskraft på trollkvinner ha vært sentrale forestillinger i Senjen fogderi også?

Seks av de trolldomsdømte kvinnene fra Finnmark tilstår å ha møtt enten djevelen selv eller smådjevler i Senjen fogderi. Utseendemessig blir djevelen beskrevet forskjellig fra kvinne til kvinne, men noen kjennetegn går igjen. Blant annet beskriver flere av kvinnene at djevelen var svartkledd og hadde horn på hodet. I tillegg til dette blir han av Sigri Olsdatter skildret til å ha lodne hender, glødende kuøyne, svart hatt og prestekjortel. Gundell Olsdatter på den andre siden forteller at djevelen kom i form av en kråke da han beordret henne til å tjene han. Beskrivelsene av djevelen er med andre ord forskjellig fra person til person, og ligner mer på fortellingene beskrevet av personene stilt for retten i tiden rett før deres domfellelse, enn fortellingene til de andre kvinnene fra Senjen.

Flere av kvinnene fra Senjen forteller å ha hatt smådjevler, kalt apostler, i sin tjeneste da de bodde i Senjen fogderi. Blant dem forteller Murette Andersdatter (1652) om to apostler som tjente henne, der hun brukte den ene til å ri på, mens den andre brukte hun for å utrette trolldom. Murette Rasmusdatter forteller også om sin apostel som hun fikk da hun tjenestegjorde i Senjen. Han het Leur og kom alltid i skikkelse av en hund. På samme måte som Murette Andersdatter, kunne Murette Rasmusdatter bruke sin apostel til å ri på, noe hun også en gang gjorde da hun skulle til trolldomsmøteplassen, Heckelfjell. Bruken av smådjevler i sin tjeneste går, som sagt,

igjen i Finnmarksprosessene. Der ser en flere eksempler på fortellinger hvor kvinner bekjenner å ha brukt apostler i sine trolldomsutførelser. Det er altså ikke bare i sakene mot Senjenkvinnene at bruken av smådjevler er et fenomen.

Selv om en finner fortellinger om småapostler og djevel-møter i Senjen fogderi er det viktig å huske på at disse fortellingene ble fortalt av kvinner stilt for trolldomsretten i Finnmark. Forestillingene som kom frem i avhørene er av den grunn mest sannsynlig påvirket av andre saker fra Finnmark, heller enn hentet fra en forestillingsverden med opphav i Senjen fogderi. Når en vet hvilken posisjon demonologi og diabolisme hadde i lærde kretser i Finnmark, blir det tenkelig at forestillingene hadde utspring derfra. Tvang, tortur, utpressing og utspørring, samt Senjen-kvinnenes visshet om hva tidligere trollkvinner og trollmenn hadde tilstått, gjør at en kan anta at disse tankene rundt djevelen ble plukket opp i Finnmark. Likevel kan en ikke se bort fra at skikkelsen djevelen har fått i mange av tilståelsene er djevlekarakterer kvinnene har hørt fra folketroen i Senjen fogderi. Deriblant kan historier om en djevel med lodne hender, kuøyne og ikledd prestekjortel være av den folkelige oppfatningen av trolldom, og av den grunn være forestillinger fra Senjen.

En vet mye om de demonologiske tankegangene som gjennomsyret den lærde kretsen i Finnmark fra det rike kildematerialet fra området, men kan denne læren ha vært sentral i de sørlige delene av Nord-Norge også? Jeg har tidligere vært inne på hvordan strømmingene mellom områdene i nord var store. Både fiskere og tjenestejenter dro fra sted til sted, samtidig som lensøvrigheten med fogd og sorenskriver reiste fra tinglag til tinglag i både fogderiene i Nordlandene og områdene i Finnmark. I tillegg dro en lærd fangetransport gjennom Senjen fogderi i 1662, hvor blant annet fangene Ambrosius Rhodius og hans kone Anna Fredriksdatter var godt kjente med demonologiske skrifter. Paret, sammen med den tidligere presten Engelbrekt Madssen, reiste i fangenskap mot Vardøhus, men hadde overnatningsstopp underveis. De tilbragte blant annet to netter på Myrlandshaugen i Gratangen, før de reiste videre mot Hamn i Dyrøy.¹⁶⁴ Ifølge Liv Helene Willumsen hadde ekteparet stor innvirkningskraft på de demonologiske tankegangene på Finnmarksprosessene.¹⁶⁵ En kan dermed stille spørsmålsteget rundt om de kan ha hatt den samme innvirkningen på de lærde kretsene i Senjen-områdene de var innom.

---

¹⁶⁴ Hansen 2003: 80.

¹⁶⁵ Willumsen 2013: 314.

Selv om å trekke slutninger rundt det lærde parets demonologiske innvirkningskraft i Senjen fogderi er å gripe etter halmstrå, viser ekteparets gjennomreise at personer med demonologiske tankeganger oppholdt seg i Senjen fogderi under trolldomsprosessenes århundre. Ut fra dette kan en ikke se bort fra at de demonologiske tankegangene har vært utbredte forestillinger i hele Nord-Norge, også i Senjen fogderi. Likevel er det sannsynlig at den demonologien hadde større innvirkning på de lærde kretsene i Finnmark, enn hva den kan ha hatt i andre deler av Nord-Norge. Men selv om en med vanskeligheter kan si noe om den demonologiske læren innenfor fogderiet, er det enklere å vise til hvordan enkelte elementer innenfor den demonologiske læren var til stede i Senjen-områdene; deriblant diabolisme og djevlepakt.

Fra saken mot Johanne Nilsdatter ser en diabolske trolldomsforestillinger vises i trolldomsprosesspraksis fra Senjen fogderi. På samme måte som mange kvinner fra Finnmark hevdet å ha smådjevler i sin tjeneste til å utføre trolldom, tilstod Johanne i Kvæfjord tingrett i 1695 å ha en slik apostel i sin tjeneste. Fra Finnmarksprosessene ser ofte at disse personlige demonene har navn, noe også Johanne har gitt sin husdemon, som hun kaller Knut. Faktumet at Johanne tilstår å ha en slik apostel viser at de demonologiske tankegangene rundt trollkvinnens kontakt med djevelen, diabolisme, var til stede i Senjen fogderi ved utgangen av 1600-tallet.

En har med andre ord ikke andre momenter å peke på i retning av diabolisme i Senjen fogderi enn Johannes apostelbeskrivelse, noe som gjør det vanskelig å konkludere med at den demonologiske læren og den diabolske trolldomsforestillingen var til stede i Senjen på 1600-tallet. Saken til Johanne kom opp ved utgangen av 1600-tallet, og en har dermed ingen holdepunkter som viser at forestillingen eksisterte i fogderiet tidligere. Dessuten kan det ha vært tilfeldigheter som gjorde at husdemonen ble tatt inn i saksomfanget. Det er mulig at en av de lærde i Senjen fogderi på 1690-tallet var kjente med demonologiske skrifter og førte saken i den retningen.

5.4 Trolldomsstraff

Fra trolldomssakene i Finnmark ser en gjerne at sakene endte med ”Jld och baal”, men hvilken dom ble gitt trollkvinnene fra Senjen? Fra sakene til Johanne Nilsdatter og Kirsten Andersdatter, som i grunn er de eneste to trolldomssakene en har til rådighet fra Senjen, ser en

at bålbrekking, på samme måte som i Finnmark, ble den endelige dommen. Bålbrekking for trolldomsugjerninger samsvarer med den demonologiske læren, hvor tankegangen var at det var nødvendig å brenne det onde ut av de trolldomskyndige. Ild kunne med andre ord rense kroppene deres fra pakt med djevelen. Det er også klart at offentlige bålbrekkinger i tillegg til å rense trolldoms kroppene hadde en skremselseffekt på allmuen. Ved å være tilskuer til andres bålbrekking kunne myndighetene sikre seg at færre gikk inn i djevelens tjeneste.¹⁶⁶ Rune Blix Hagen påpeker at mulige bålbrekkingplasser for Johanne i Kvæfjord nok har vært på enten Nedre Husby eller på Vebostad på Kveøy.¹⁶⁷

Bålbrekking som strafferettslig praksis for trolldomsutførelse ble først eksplisitt innført i norsk lov i 1687, selv om omfanget av trolldomsprosessene på denne tiden hadde begynt å dø ut. Johanne ble med dette den eneste i Norge som ble dømt i henhold til denne loven.¹⁶⁸ Kirsten på sin side ble dømt ut fra tidligere lovgivning som ikke var spesifikk i hvilken straffemetode det skulle brukes. Likevel var det gammel sedvane å brenne trollfolk på bål, og Kirsten tok dermed sine siste åndedrag på bålet, i likhet med de mange andre Senjen-kvinnene som ble dømt for trolldom i Finnmark.

---

¹⁶⁶ Hagen 2003: 284.

¹⁶⁷ Hagen 2002 "Kvæfjord 1695 – siste heksebål i Norge": 38.

¹⁶⁸ Hagen 2002: "Kvæfjord 1695 – siste heksebål i Norge": 38.

Kapittel 6: Konklusjon og avslutning

Senjen fogderi var på 1600-tallet et område i den nordlige delen av Danmark-Norge rammet av perioder med kriseår. Vanskelige kornproduksjon, perioder med svarthav, et forverret klima og jevnlig skatteøkninger førte til at mange familier slet med å få endene til å møtes. Disse krisekonjunkturer rammet særlig de marginale strøkene. Og selv om det var kriseår også i andre deler av landet, førte uårene på 1600-tallet til at flere fra dagens Nordland og Troms valgte å prøve lykken i Finnmarksdistriktet. Hit kom både fiskere, handelsmenn og unge jenter fra Senjen-området. Flere av disse kvinnene tok tjeneste i hushold hos familier i Finnmark, men endte derimot sine dager på bålet, henrettet fordi de under rettslig tvang tilstod å ha lært og utrettet trolldom både i Senjen fogderi og i områder i Finnmark.

Denne masteroppgaven har hatt som formål å sette fokus på trolldomsfortellinger og enkelte trolldomsprosesser fra Sør-Troms, nærmere bestemt Senjen fogderi, samtidig som den har ville fremme historiene til disse jentene som dro fra hjemstedene deres i tro om at de ville møte bedre tider i fiskeværene lengre nord i landet. Oppgaven har vært todelt, hvor jeg både har sett på enkeltindivids historier, samtidig som jeg sett på hvilken forestillingsverden som kan ha eksistert når det kom til trolldom i Senjen fogderi på 1600-tallet. Fordi en har få bevarte kilder fra Senjen-området, vet en lite om hvordan prosessene der foregikk, og hvilken forestilling omkring trolldom folk flest trodde på. Finnmark har med sitt rike kildematerialet muligheten til å gi et bredt bilde av hva prosessene der gikk ut på og hvilke trolldomstanker folk i nærområdet hadde. Når en ikke har denne muligheten gjennom kildematerialet fra Senjen, må en utnytte andre metoder for å se hvordan trolldomsprosessene foregikk, og hvilke trolldomsforestillinger som var i omløp. Jeg har valgt å benytte meg av kildematerialet en har fra Finnmark, hvor en får detaljerte beskrivelser av trolldom utført av kvinner fra Senjen, samtidig som jeg har sett på det lille kildematerialet jeg klarte å finne fra 1600-tallets Senjen, hvor en får innblikk i to av trolldomshistorier derfra. I tillegg har jeg sett på sagnmateriale omhandlende hekseri og trolldom fra områder i det som en gang var Senjen fogderi. Alle disse kilde-typene har jeg brukt for å se etter hvilken forestillingsverden som kan ha eksistert i Senjen fogderi på 1600-tallet og i århundrene etter. Fordi en har så få 1600-tallskilder fra selve Senjen-området, er det umulig å konkludere med sikkerhet hvilke trolldomsforestillinger folk i Senjen fogderi på 1600-tallet bar med seg. Men en kan ut fra dette kildematerialet se tegn på hva som muligens kan ha vært trolldomsforestillinger i området.

Nesten alle Senjen-kvinnene som ble stilt for retten både i Finnmark og i Senjen fogderi på 1600-tallet endte samme skjebne på bålet. Flere av kvinnene som ble fremstilt for tingene i Finnmark var tjenestejenter som hadde reist fra Senjen i uår i håp om at de kunne tjene til livets opphold i områdene lengst nord i landet. I Finnmark hadde flere av disse kvinnene slått seg ned, giftet seg og fått barn. Ryktespredning og voldsomme kjedeprosessår, hvor kvinner utla andre kvinners navn, førte til at disse Senjen-jentene ble stilt for retten som angivelige trollkvinner. Jentene hadde lite å stille opp med mot i et samfunn fylt med demonologiske og diabolske tankeganger. Og selv om flere av kvinnene prøvde å unnsnippe døden ved å hevde seg uskyldig, endte alle kvinnene opp med dødsdommer.

Kvinnene stilt for retten i Senjen, Kirsten Andersdatter Johanne Nilsdatter, led også samme skjebne som Senjen-kvinnene i Finnmark. Kirsten var både fattig og samisk, noe som gjorde henne ekstra utstøtt av samfunnet, og av den grunn mer sårbar overfor trolldomsrykter. En vet lite om Johannes sosiale bakgrunn, men hun kan også ha vært en person stående på utsiden av samfunnet. 1600-tallet var en tid hvor det var direkte farlig for kvinner å skille seg ut, og personer som utpekte seg kunne fort ende på trolldomsbålet.

Ettersom mye av kildematerialet en må bruke for å kunne finne mulige trolldomsforestillinger fra 1600-tallets Senjen fogderi kommer fra rettsmaterialet fra Finnmark, må en stille spørsmålet om hvorvidt dette er tanker og forestillinger som kan ha opphav i området de ble stilt for retten, nemlig områder i dagens Finnmark fylke. Faktumet at rettsprosessene fant sted der gjør det vanskelig å skille hvilke tanker som kom fra Senjen og hvilke tanker som kom fra Finnmarksområdet. Selv om mange av historiene til de trolldomsanklagde kvinnene blir lagt til områder i Senjen fogderi, er det dermed ikke sikkert at disse trolldomsforestillingene kom derfra. Kvinnene som kom tilreisende til Finnmark kan ha vært bærere av en lokal kulturtradisjon og folkløse som delvis ble transformert i møte med den sterke diabolske tradisjonen som hadde utviklet seg ved domstolene i Øst-Finnmark. Dette gjør det vanskelig å skille ut hvilke forestillinger som kom fra Senjen og hvilke tanker som satte seg i løpet av oppholdet deres i Finnmark.

Fra kjedeprosessårene i Finnmark ser en klare tendenser til at trolldomsstilte kvinners historier er påvirket av andre saker fra samme kjedeprosess. Tegn på dette ser en også i andre enkeltstående saker. Finnmarksområdet var på 1600-tallet preget av mange trolldomssaker. De fortellingene som ble fortalt i rettssamlingene av tiltalte trollkvinner og trollmenn var kjente

historier hos allmuen. Elementene som ble fortalt i bekjennelser, ble derfor også fortalt i andres tilståelser. Hvordan kan en se hva som kan ha vært forestillinger fra Senjen fogderi når en ser at mange av innslagene i fortellingene i Finnmarksprosessene er gjennomsyret av forestillinger fortalt av andre kvinner tidligere i rettsprosessene i Finnmark? Sakene hvor en tydeligst ser at trolldomsforestillingen er hentet fra andre Finnmarks-saker, er i de tilståelsene hvor samme fortelling går igjen og sakene som inneholder diabolske innslag. Eksempelvis kan en slå fast at metoden for å lære trolldom som ble fortalt av mange Senjen-kvinner, hvor de angivelig skal ha fått trolldomskreftene sine gjennom noe de drakk eller spiste, ikke kommer fra Senjen fogderi, men fra Finnmark.

På samme måte som saker utført i Finnmark og tanken omkring mat og drikke som trolldomsoverføring ikke er forestillinger Senjen-kvinnene hadde med seg fra Senjen fogderi, kan en fastslå at de diabolske elementene i disse trolldomssakene ikke kom fra derfra. Flere av kvinnene forteller hvordan de møtte djevelen etter de hadde lært trolldom i Senjen. Selv om fortellingene er lagt til Senjen fogderi, må en understreke at diabolisme var kjerneelementet i Finnmarksprosessene. Dette var en lærd oppfatning av trolldom, og mange av Finnmarkssakene ble dreid i denne retningen. Lærde var på 1600-tallet i stor grad opptatt av å sette fokus på djevlepakten mellom den påståtte trollkvinnene og djevelen, og spørsmål i avhør må av den grunn ha blitt stilt mot å finne denne pakten. Av den grunn er det sannsynlig at forestillingene rundt djevlepakt og møter med djevelen ikke kom fra Senjen fogderi, men var forestillinger lagt til av den lærde elite som styrte rettsprosessene på denne tiden.

Kildematerialet som forteller om kvinnenens angivelige trolldomsforestillinger, er skrevet ned av andre enn kvinnene selv. De er skrevet ned av en lærd elite, som hadde sine forestillinger om hva trolldom var. Dette gjør det vanskelig å gripe inn til kvinnenens egne tanker rundt trolldom, og en må derfor stille seg kildekritisk til ha kildematerialet forteller om angivelige trolldomsforestillinger som kan ha eksistert i Senjen fogderi. Likevel er det enkelte utdrag av tilståelsene deres en kan tenke seg var gjeldende for allmuen i Senjen fogderi på 1600-tallet. Dersom en ser bort fra de diabolske elementene i trolldomssakene kan en se en folkelig oppfatning av trolldom. Fra denne folkelige forestillingsverdenen kan en skimte tanker som kan komme fra Senjen fogderi. Blant disse forestillingene finner en ritualene rundt bruken av knusk og eggeskall i trolldomsutførelsene, samt avindsbønnen Sigri Olsdatter la frem. Dette er tanker som har vært til stede i områder over hele Norge, noe som gjør det sannsynlig at det har vært fortellinger omkring trolldom fortalt på folkemunne i 1600-tallets Senjen fogderi også. Senjen-

kvinnene som ble dømt i Finnmark kan ha blitt fortalt historier hvor knusk og eggeskall har blitt brukt i trolldomsritualene allerede i tidlig alder, noe som gjør det rimelig å tenke seg at forestillingen ble tatt med fra stedene de vokste opp. For flere av disse kvinnene var oppvekststedene deres i Senjen fogderi. Selv om en ikke kan slå fast det ene eller det andre, er det sannsynlig at de folkelige oppfatningene av trolldom, som knusk- og eggeskall-bruk, har vært tanker som har vært i omløp i store deler av Nord-Norge på 1600-tallet. Ettersom folk på denne tiden ofte dro frem og tilbake over lensgrensene er det tenkelig at også trolldomsforestillinger ble overført fra lensområde til lensområdet. På denne måten ble områdene i Nord-Norge gjensidig påvirket av hverandres trosforestillinger.

Ettersom gjenstandsmetoden for å tilegne seg trolldomskrefter få ganger kommer frem i Finnmarkssakene, men kom frem i saken mot Dorette Lauritsdatter fra Senjen fogderi, kan dette trolig ha vært en forestilling Dorette hørte i sitt oppholdet i Senjen. Men ettersom en ikke har andre kilder som kan bekrefte at denne formen for trolldomsoverføring har vært i forestillingsverdenen i Senjen fogderi, kan en ikke konkludere med dette. Likevel er dette noe en ikke skal se bort fra.

Trolldomsforestillingene en ser gjennom Senjen-kvinnenes fortellinger i Finnmarksprosessene består av en mer folkelig art med få historier om forgjøring på mennesker, enn fortellingene de beskriver å ha utført i Finnmark, og kan med dette se ut til at troen på trolldom har vært av en mindre ekstrem form i Senjen fogderi enn i Finnmarksområdet. Sannsynligvis er fortellingene disse kvinnene beskriver fra Senjen fortellinger rundt trolldom de har hørt i sine yngre år, og vil dermed være mer folkelig enn den demonologiske læren som var vanlig i deler av Finnmarks befolkning. Likevel kan en ikke si at forestillingene om trolldom var mindre ekstrem i Senjen enn hva det var i Finnmark. Fra sakene som kom opp for tingene i Senjen kan en se at forgjøring på mennesker var nettopp grunnen til at Kirsten og Johanne ble dømt som trolldomskyndige. Selv om en ser lite til de demonologiske idéene innenfor fogderiet, er det grunn til å tro at tankegangen hadde slått rot blant enkelte av eliten i sluttårene av trolldomsprosessene. I saken mot Johanne ser en eksempelvis tegn på en diabolsk trolldomsforestilling.

Når det kommer til sagnforestillingen av trolldom og 1600-tallets forestillinger i Senjen fogderi finner en få likheter i metoder og hvilken type trolldom som er utført. Sagnene fra Senjenområdet forteller eksempelvis ingenting om knusk- eller eggeskallbruk. Likevel kan en finne likheter mellom 1600-tallets trolldomskvinner og sangtradisjonens heksekikkelse. Begge

figurene blir fremstilt som farlige og ondskapsfulle skikkelser ute etter å utføre onde trolldomsutførelser på mennesker og dyr. Og selv om en ikke kan trekke direkte linjer fra sagntradisjonen til 1600-tallets trolldomsprosesser i Senjen fogderi er det mulig at 1600-tallets brenning av trollkvinner har påvirket hvordan sagntradisjonen i etterkant av prosessene har fremstilt trolldom.

Rettsforfølgelsene av trollfolk utover 1600-tallet markerer et samspill mellom de lærdes trolldomsforestillinger og den folkelige trolldomstroen. De demonologiske tankene, med diabolisme i spissen, stod sterkt blant eliten av samfunnet, mens folkelige tanker og forestillinger rundt trolldom var etablerte trosformer i befolkningen som helhet. Den folkelige hekse som både kunne være ond eller snill levde videre i folketroen på 1600-tallet, selv om tanker om djevlepakt ble en større del av øvrighetenes trolldomsforestillinger. Av den grunn kan en både se folkelige former for trolldom, maleficium og signeri, og diabolske former for trolldom i trolldomssakene fra 1600-tallet i Nord-Norge. Mens det diabolske trolldomssynet styrte mange av trolldomsfortellingene i Finnmark, kan en se at det for det meste var den folkløstiske trolldomsforestillingen som var til stede i Senjen fogderi på 1600-tallet.

Referanseliste

Kilder

Bergen Stiftamtstue, hovedregnskap og antegnelser 1695, Riksarkivet

Willumsen, Live Helene (2010) *Trolldomsprosessene i Finnmark: Et kildeskrift*. Tromsø: Statsarkivet i Tromsø Skald

Sekundærkilder

Agerholt, Johan. "Sokner og tinglag i Troms fylke dei siste 3-400 år" i *Håløygminne Bind 8*. (1949): 78-90.

Alm, Ellen og Rune Hagen. "Hekseprosessene i Europa og Norge" i *Trondarnes Distriktsmuseums skriftserie: Europas hekseprosesser og trolldomsfølgelsene i Troms*. Nr. 3 (2002): 3-10.

Alm, Ellen. (2012) "Kriminalisering av samisk trolldom i 1609 – et militærpolitisk tiltak" i *Ottar nr. 5, 2012: Heksebrenning i nord*. Tromsø: Tromsø Museum Universitetsmuseet (2012): 3-11.

Andreassen, Olav S. *Hendelser i og omkring fiskeværet Torsken gjennom tusen år*. Vikersund: Olav S. Andreassen, 2006.

Balsvik, Randi Rønning og Michael Drake. "Menneskene i Nord-Norge: Fra istid til nåtid – fra vogge til grav" i *1: Nordnorsk kulturhistorie: Det gjenstridige landet*. Redigert av Einar-Arne Drivenes m.fl. (red.) Oslo: Gyldendal norsk forlag. 1999.

Brox, Arthur. *Berg og Torsken bygdebok: 2: Bygdehistoria. Vol. 2*. Tromsø, 1965.

——— *Folkeminne frå ytre Senja*. Oslo: Universitetsforlaget, 1970.

Dyrvik, Ståle. *Norsk historie: 1536-1814*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2011.

Eidnes, Hans. *Tru og tradisjon: Gamalt frå Hålogaland*. Trondheim: Brun, 1946.

Fuglestad, Finn. *Fra svartedauden til wienerkongressen: Den vesterlandske kulturkretsens historie 1347-1815 i et globalt-sammenliknende perspektiv*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 1999.

Ginzburg, Carlo. "Inkvisitorn som antropolog" i *häften för Kritiske Studier* Årgang 21. Nr. 3 (1988): 27-35.

- Hagen, Rune Blix. "Kvæfjord 1695 – siste heksebål i Norge" i *Trondarnes Distriktsmuseums skriftserie: Europas hekseprosesser: og trolldomsforfølgelsene i Troms*. Nr. 3 (2002): 36-39.
- "Trolldomsprosessene i Senjen- og Tromsø fogderi" i *Trondarnes Distriktsmuseums skriftserie: Europas hekseprosesser og trolldomsforfølgelsene i Troms*. Nr. 3 (2002): 24-35.
- *Hekser: Fra forfølgelse til fortryllelse* Billigutg. Oslo: Humanist forl. 2003.
- *Dei Europeiske trolldomsprosessane*. Utsyn og innsikt. Oslo: Samlaget. 2007.
- "Fiolmæle – Det er en der taler for meget": Sladder, rykter og andre talehandlinger i trolldomsprosesser" *Arr. Idehistorisk tidsskrift*. Årg. 20, nr. 3 (2008): 25-34.
- "Rettslig forfølgelse av trollfolk i Nordlandene: Et forsøk på en kartlegging av hekseprosesser i Troms og Nordland på 1600-tallet" i *"en vild endevending av al virkelighet"*: *Norsk Folkemminnesamling i hundre år*. Redigert av Esborg, Line og Dirk Johannsen, s. 237-245 Oslo: Novus forlag, 2014.
- *Ved porten til helvete: Trolldomsforfølgelse i Finnmark*. Oslo: Cappelen Damm, 2015
- Hasselberg, Kåre og Svein Tore Dahl. *Embetsmenn i Nord-Norge i tiden 1536-1700*. Trondheim, 1999.
- Hansen, Lars Ivar. *Astafjord Bygdebok: Historie Astafjord ca. 1570-ca. 1730. Vol. 2*. Tennevoll: Lavangen kommune, 2003.
- Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen. *Samenes historie: fram til 1750*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag, 2004.
- Hanssen, Einar Richter. *Nordkapp: en fiskerikommune: fra de eldste tider til i dag*. Nordkapp kommune, 1990.
- Hodne, Ørnulf. *Trolldom i Norge: Hekser og trollfolk i Vest-Finnmark*. Oslo: Cappelen Damm, 2008.
- Hveding, Johan. *Folketru og folkeliv på Hålogaland II*. Oslo: Norsk folkeminnelag, 1944.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget. 2*. Utg. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Lilienskiold, Hans. *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*, red. og bearb. av R. Hagen og P. E. Sparboe. Tromsø: Universitetsbiblioteket i Tromsø, 1998.
- Lysaker, Trygve. "Husmennene og deres vilkår i Trondenes i gammel tid" i *Håløygminne*, hefte 1. Årg. 32. Bind 8 (1951): 277-283.
- Lysaker, Trygve. *Trondenes bygdebok: Trondenes sogns historie*. Harstad: Trondenes Bygdeboknemnd, 1958.

- Mo, Ragnvald. *Soge og segn: folkeminne frå Salten iii*. Oslo: Norli, 1952.
- Niemi, Einar. *Vadsøs historie: bind 1: Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*. Vadsø: Vadsø kommune, 1983.
- Næss, Hans Eyvind. *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet: en retts- og sosialhistorisk undersøkelse*. Oslo: Universitetsforlaget, 1982.
- Solheim, Svale. *Norsk sætertradisjon*. Oslo: Achehoug forlag, 1952.
- Sparboe, Per Einar. ”En trollkvinnes bekjennelse: Trolldomsprosessen mot Sigri Olsdatter” i *Ottar: Hekseprosesser og trolldom*. nr. 1 (2001): 31-35.
- Willumsen, Live Helene. ”Den historiske trollkvinne i nord” i *Ottar: Heksebrenning i nord*. Nr. 5 (2012): 12-18.
- . *Dømt til ild og bål: Trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*. Stamsund: Orkana akademisk, 2013.

Internettkilder

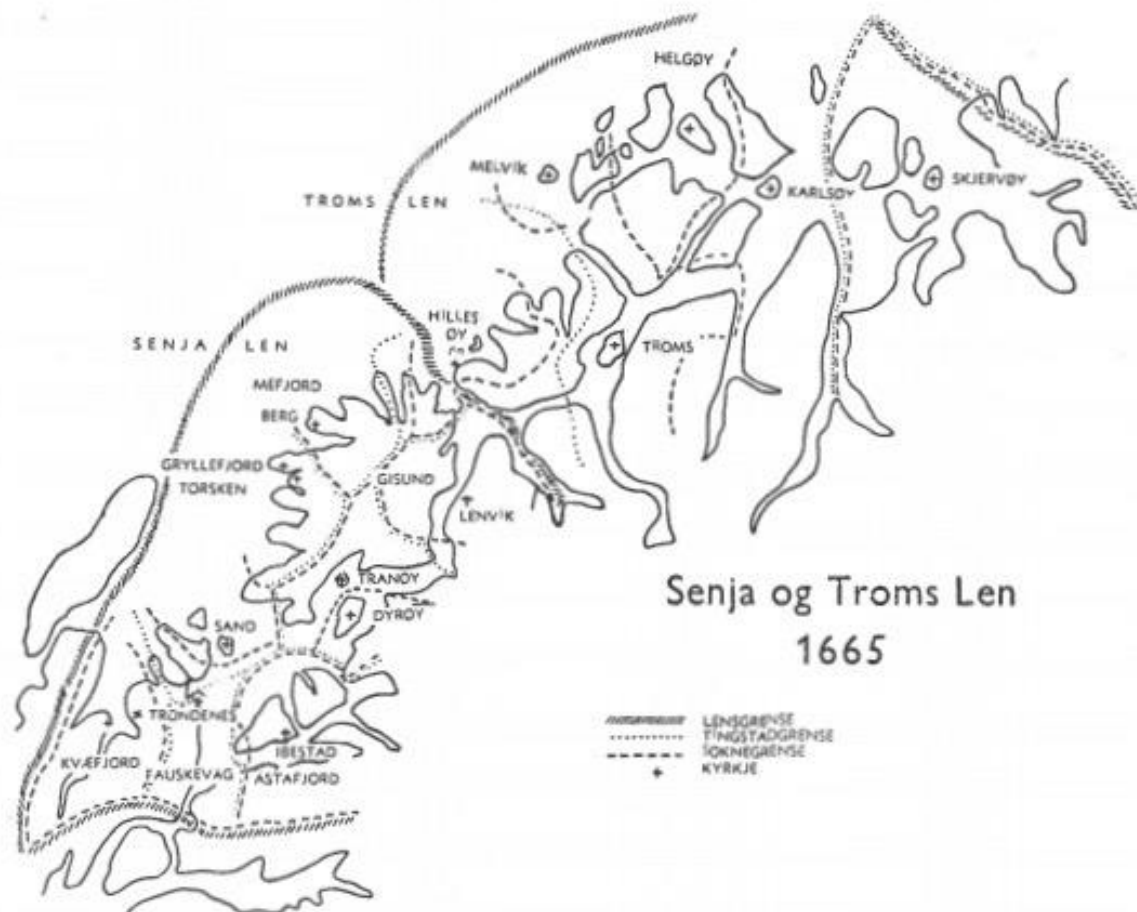
Historier, ”Sagnet om Grøttlandsura”. 2009. Hentet 01.03.2018

<http://historier.no/sagnet-om-grottlandsura/>

Movig, Jens: ”Tortur” på Den Store Danske, Gyldendal. Hentet 23.10.2017

http://denstoredanske.dk/Krop,_psyke_og_sundhed/Sundhedsvidenskab/Psykiatri/tortur

Vedlegg

08

Illustrasjon hentet fra: Agerholt, Johan (1949) "Sokner og tinglag i Troms fylke dei siste 3-400 år" i *Hålføyminn bind 8*. Harstad: Historielaget s. 80